

Arkitekturveileder for Bergen

1. Utkast 10.11.2025

Arkitekturveilederen er utarbeidet i samarbeid mellom
Plan- og bygningsetaten ved Byarkitekten, Byantikvaren og Byrådsavdeling for byutvikling.

UTKAST 10.11.2025– ARKITEKTURVEILDER FOR BERGEN

BERGEN
KOMMUNE

Forord

Bergen har en lang og rik arkitekturhistorie. Dette er vår felles arv, som gir identitet og fellesskap. Siden middelalderen har Bergen vært en møteplass for internasjonal, regional og lokal handel og kultur. Dette har gitt en særegen bykultur og et mangfoldig kulturmiljø.

De siste årene har det vokst frem viktige debatter om arkitektur, stedstilpasning, stilarter og kvaliteten på våre bygde omgivelser. Det bygges altfor mye i dag som mangler grunnleggende arkitektoniske kvaliteter og tilpasning til eksisterende historisk bebyggelse.

I en av våre eldste bøker om arkitektur, så skrev Vitruvius for over 2000 år siden, at bygg må være vakre (venustas), varige (firmitas) og nyttige (utilitas). Denne tredelingen finner vi igjen i dag, hvor arkitektonisk kvalitet kan forstås som visuelle kvaliteter (vakre), tekniske kvaliteter (varige) og brukskvaliteter (nyttige). I vår tid så ser vi at særlig tekniske krav, men også brukerbehov har mye fokus, og at ambisjoner om vakre bygg har mindre fokus. Denne arkitekturveilederen skal bidra til at visuelle kvaliteter får større betydning i byutviklingen i Bergen.

Byrådet i Bergen er opptatt av å bevare Bergens sitt arkitektoniske særpreg og bygge en vakker by. Klosterhagen-erklæringen er tydelig på at byutviklingen bør ha mer vekt på kulturhistorisk og stedstilpasset arkitektur. Arkitekturveilederen for Bergen løfter frem viktigheten av visuelle kvaliteter og den estetiske opplevelsen. Arkitekturveilederen gir oss felles ambisjoner slik at vi sammen kan bygge en vakrere og bedre by, som fremtidens bergensere kan se tilbake på med stolthet.

Arkitekturveilederen har to deler, som sammen skal bidra til høyere arkitektonisk kvalitet og god tilpasning. Del 1 inneholder grunnleggende arkitektoniske kvaliteter som er viktig for alle nye bygg, mens del 2 inneholder Bergens sine typiske bygningsmiljøer med anbefalinger for å lykkes med god tilpasning. Innledende kapitler løfter også frem Bergen sin mangfoldige og særegne arkitekturhistorie, mens avsluttende kapitler viser flere inspirasjonsprosjekter som eksempler på gode arkitektonisk kvaliteter og god tilpasning.

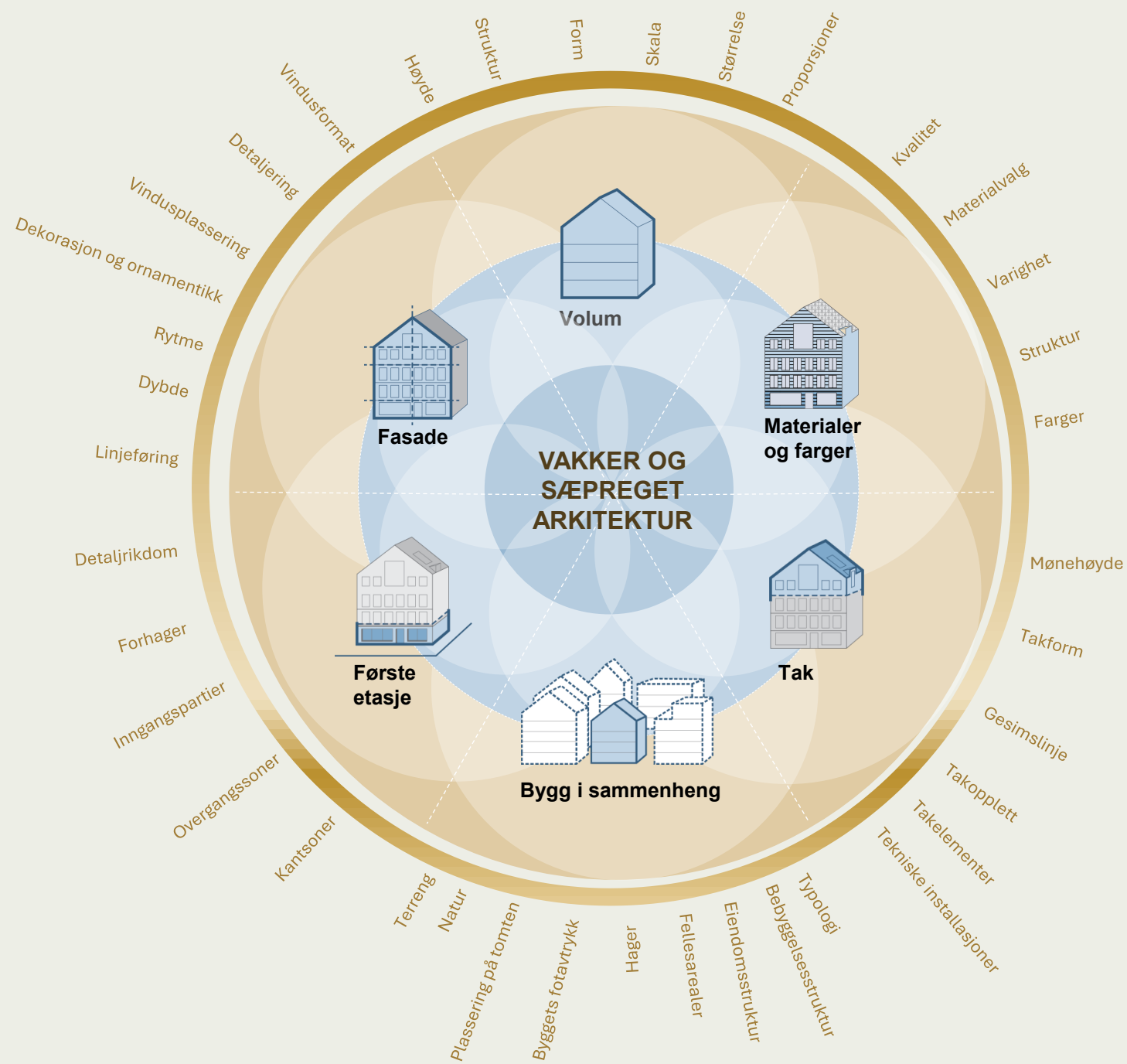
Bergen skal vokse, få opp farten på boligbyggingen, og være en regional drivkraft. For å lykkes med dette så skal vi styrke og videreutvikle Bergensarkitekturen. Veilederen gir tydelige anbefalinger for hvordan sikre kvalitet og god tilpasning i de typiske bygningsmiljøene i byen vår.

Byrådet er opptatt av forenkling og forutsigbarhet i byutviklingen. Arkitekturveilederen skal sikre at utbyggere, arkitekter, konsulenter og saksbehandlere kan jobbe godt sammen for en vakker og særpreget arkitektur. Dette vil gi raskere og enklere prosesser i byutviklingen.

Takk til Byantikvaren og Plan- og bygningsetaten ved Byarkitekten for godt samarbeid.

Eivind Nævdal-Bolstad

Byråd for Byutvikling

Innhold

Innledning

Arkitektur i Bergen.....	5
Stilarter i det historiske Bergen.....	7
Utfordringsbildet.....	9
Visuelle kvaliteter.....	11
Om veilederen.....	13

Del 1. Grunnleggende visuelle kvaliteter i arkitektur - Generelle anbefalinger

Grunnleggende visuelle kvaliteter i arkitektur.....	17-18
Volum.....	19-20
Fasade.....	21-22
Materiale og farger.....	23-24
Første etasje.....	25-26
Tak.....	27-28

Del 2. Nybygg i typiske bygningsmiljøer i Bergen - Detaljerte anbefalinger

Utforming av nybygg i typiske bygningsmiljøer i Bergen..	31-32
Tilpasningsprinsipp for nybygg.....	33-34
Hus i hage	35-38
Kvartal, karré- og murgårdbebyggelse.....	39-42
Blokk- og lamellstruktur	43-46
Hageby-og rekkehusbebyggelse	47-50
Tett trehusbebyggelse	51-54
Bebyggelse i sjølinjen	55-58

Del 3. Vedlegg

Inspirasjon.....	61-74
Fotokreditt.....	75-76

Arkitektur i Bergen

– mangfold og egenart

Bergens særpreg, hva er det?

Hvordan kan vi lese den historiske utviklingen gjennom arkitekturen som omgir oss?

Bergen har historisk sett hatt blikket vendt utover. Internasjonal handel og sjøfart har vært grunnlaget for bydannelsen. Hanseatene drev handel fra Bryggen i nær 400 år, og er årsaken til at Bryggen i dag er en del av verdens felles kulturarv innskrevet på verdensarvlisten. Bergen har siden middelalderen vært en smeltedigel av nasjonaliteter og handelsfolk. Idéer og trender har hatt kort vei, og dette har gitt en kulturdifusjon som gjennom historien har gitt oss en materiell- og immateriell kulturarv, som er preget av denne blandingen av det lokale og det internasjonale. De internasjonale arkitektoniske trendene kan ses i alt fra de små trehusene til større anlegg, og påvirkningen utenfra har alltid vært til stede. Lystgårder og embedsmannshus på 1700-tallet kopierte storslått europeisk arkitektur i mur, men ble i Bergen bygget i tre med imitasjoner av den staselige murarkitekturen. **Bergensstilen** vokste frem på 1800-tallet som en lokal tolkning av empire- og Louis Seize-tradisjonen, og ble oppfattet som uttrykk for byens egenart.

Byen har ekspandert fra de eldste delene av det historiske sentrum i middelalderen, fram til utvidelser på slutten av 17- og 1800-tallet, med den store byveksten på 1800-tallet, Sandviken (1870), innlemmingen av gamle Årstad (1915), Gyldenpris (1921), Fyllingsdalen (1955). Kommunene Arna, Fana, Laksevåg og Åsane ble innlemmet i Bergen i 1972.

Denne prosessen har gitt oss rike sammensatte bygningsmiljø. Vi kan lese hele byens utvikling og arkitekturhistorie, de ulike stilretningene og arkitektoniske idealer, gjennom bebyggelsen i Bergen. Dette ser vi som årringer i byens arealmessige ekspansjon, og det er dette som gir den historiske byen sitt særpreg.

Bergensskolen er betegnelsen på en arkitektonisk retning som vokste frem i Bergens villaarkitektur rundt 1930-tallet, parallelt med en mer nyklassisk retning på næringsbygg og bygårder. Bergensskolen hadde stort slektskap til et arkitektur- og bevaringssyn med røtter i den engelske Arts & Crafts- bevegelsen, og skapte slik en syntese mellom tradisjonell vestnorsk byggeskikk og internasjonale idealer, bygd på respekt for, og med inngående kjennskap til, eldre byggeskikk.

Bergensskolen var representert med en gruppe fremragende arkitekter som brakte tradisjonen med å tilpasse de internasjonale idealene og den lokale

vestlandske byggeskikken til et nytt og nyskapende nivå. De var alle opptatt av bygningsbevaring og kulturminnevern og vektla betydningen av å studere lokal byggeskikk med sin stedstilpasning, lokale håndverkstradisjoner og – materialer, og bruke dette som grunnlag for nyskaping innen arkitekturen. I formgivning av nye bygninger så disse arkitektene til arkitekturhistorien. De benyttet grunnleggende arkitektoniske grep, som har vært karakteristiske for arkitektonisk, høy kvalitet gjennom skiftende stilidealer, og knyttet det til tradisjonelt håndverk på vestlandet. De tok i bruk materialer som hadde tradisjon her på Vestlandet, som naturstein og malt tre. Materialene ble ofte kombinert på nye måter, både for å gi robusthet mot vestlandsklimaet, og for å forankre byggene i den lokale byggetradisjonen. Samspill med natur og terreng var et vesentlig trekk.

Bergensskolen var nyskapende i sitt formspråk. De utviklet en egen variant av funksjonalismen (villaarkitektur), med stramme og moderne former, men rikere materialbruk og detaljering, enn i den mer internasjonale funksjonalismen. Retningen tilførte en ny fortolkning av både historismens ideologi, den mer lokale "bergensstilen", og den glatte modernismen. Den kombinerte moderne arkitektur med en tydelig lokal forankring i sted, materialer og tradisjon. Bergensskolen påvirket norsk arkitektur i tiden, og bidro samtidig til å skape en særegen arkitektur som bare finnes i Bergen!

Denne unike arkitekturen er en viktig del av Bergens særpreg. Erfaringene fra Bergensskolen viser hvordan varige materialer, stedstilpasning og regional byggeskikk kan kombineres og brukes på nye måter som både tar vare på tradisjonen og samtidig bringer arkitekturen videre. Ved å lære av de eldre håndverksmetodene og arkitektenes bevisste bruk av materialer, detaljer og tilpasning til stedet, kan vi skape ny arkitektur som viderefører og videreutvikler Bergens særpreg.

Denne veilederen tar utgangspunkt i disse temaene som grunnlag for å videreutvikle Bergensarkitekturen med kvalitet og særpreg. Arkitekturveilederen skal derfor være et tydelig rammeverk for vakker, særpreget og stedstilpasset arkitektur for de som bygger fremtidens Bergen.

Stilarter i det historiske Bergen

Bergens bygningsarv kjennetegnes av en stor tidsdybde og et uvanlig stort mangfold og mange bygg som bærer preg av overgangsformer mellom ulike stilperioder. I motsetning til mange europeiske byer, der stilretningene kan avgrenses tydelig, finner man i Bergen sjelden bygninger med «rene» stiltrekk. De europeiske forbildene ble oversatt til lokale materialer, mindre skala og tre som hovedmateriale, noe som ga opphav til særegne kombinasjoner og gradvise stiloverganger.

Gjennom byens og omlandets bygninger kan man likevel lese utviklingen av europeiske og nasjonale stilretninger – tilpasset lokale forhold og byggeskikk. Denne kunnskapen er avgjørende for å forstå Bergens arkitektoniske særpreg, og for å videreføre tradisjonen med vakker, stedegen og særpreget ny bergensarkitektur.

Romansk
Murliv med kvaderstein små vindusåpninger med rundbuede vinduer og takbuer. Rundbuet dørportal

1

Renessanse
De klassiske søyleordener Buer Harmoni i fasade

3

Rokokko
Lyse farger, asymmetrisk ornamentikk og ynde. Store vinduer, smårutete sprosser Svungne, avrundete listverk med dekor

5

Historisme
Stilpluralisme herunder alle ny-stilene som nyromansk, nygotikk nyrenessanse, nybarokk, nyrokokko, mv.

8

Jugendstil
Sluttet bygningsvolum Asymmetri i fasade Karnapper og balkonger Valmtak og mansardtak, (saltak), skifer eller tegl Krysspostvinduer med smårutete sprosser i øverste felt Glassmaleri preget av organiske linjer Dekorative elementer,

9

Nyklassisisme
Avgrenset rektangulær bygningskropp, Sal/halvvalmet tak, tegl/skifer Symmetri i fasaden, Symmetrisk smårutete vinduer eller empirevinduer, Enkelt listverk, riflet eller symmetrisk profilering, Søylar og pediment/gavlmotiv Pilastre

11

Bergensskolen
Vestnorsk byggeskikk og lokale håndverkstradisjoner. regionale materialer, tre og gråstein. Tilpasses landskapet og klimaet på Vestlandet. Tegltekktet saltak (ofte) Tradisjonell fargebruk

13

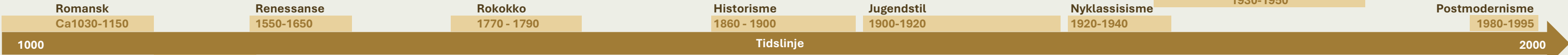
Bergensskolen
1930-1950

Postmodernisme
Historiserende former, eksempelvis fra klassisk arkitektur – brukt på en utradisjonell måte. Stilen kan sies å være en reaksjon mot modernismen

15

Postmodernisme
1980-1995

1150-1550
Gotisk

1650-1770
Barokk

1790 - 1860
Klassisisme

1860 - 1910
Sveitserstil

1925-1950
Modernisme/ Funksjonalisme

1945-1975
Senmodernisme

2

Gotisk
Søylebærende konstruksjon Høye bygninger Spissbuede vindusfelt og dørportaler

4

Barokken
Kraftige, svungne former Store dimensjoner, kontraster, symmetri. Pompøse helhetsvirkning samlet om hovedmotiver og akser Høye valmtak og smårutete vinduer.

6

7

Klassisisme
Louis Seize Mansardtak, Store smårutete vinduer, Dekor med blomsterkroner, girlandere, medaljonger og sløyfer

Klassisisme
Empire Søylar og "portico" Fasader med tyngde og enkelhet To-ramsvinduer med tre ruter i høyden

10

Sveitserstil
Saltak, stort takutstikk, synlige, utskårne sperrer. Krysspostvinduer, flere fag, farget glass. Rik dekor, utskårne detaljer, listverk og gavlkryss. Glassverandaer og dører med overlys og sprosser. Fasader i 2-3 farger.

12

Nordisk nybarokk
Kubistisk, eller rektangulær, sluttet bygningskropp. Høye, bratte valm/mansardtak, skifer/ tegl Smårutete vinduer Ornamentikk Kraftige dørportaler i stein, pusset eller upusset tegl Brutte, avrundete eller klassiske kvaderhjørner Karnapper Natursteinsdetaljer, smijern og kobber

14

Funksjonalisme
Enke hovedformer uten dekorasjoner Flate tak, vindusbånd/vindu samlet ved hushjørner Rene linjer Geometriske former

16

Senmodernisme
Flate tak, pusset og upusset betong, naturbetong og platekledning Enkle, med jevne vindusrytmer, slake saltak, Pusset mur , detaljer i tre.

Utfordringsbildet

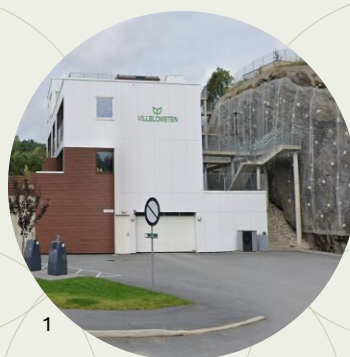
– typiske problemstillinger

Bergen kommune har tydelige mål for byutvikling med høy arkitektonisk kvalitet og god stedstilpasning, slik det er formulert i Arkitektur- og byformingsstrategien og Kulturminnestrategien. Likevel oppstår det utfordringer i mange byggeprosjekter, særlig knyttet til skala, volumoppbygging, fasadeutforming, materialbruk og tilpasning til omgivelsene.

Fortetting langs byens knutepunkter har i praksis ofte medført sanering av eksisterende bygningsmiljøer. Dette kan gi uheldige brudd i bystrukturen og redusere sammenhengen mellom nytt og gammelt. Når nye prosjekter bryter med områdenes etablerte skala, rytme og materialitet, svekkes både kulturmiljøets kvaliteter og byens identitet.

Denne veilederen tar derfor til orde for en fortetningspraksis som bygger videre på de stedegnekvalitetene. Den gir anbefalinger for hvordan nybebyggelse kan tilpasses ulike typiske bymiljøer -slik at utviklingen skjer med respekt for eksisterende struktur, historisk egenart og menneskelig skala.

Illustrasjonen under viser sentrale problemstillinger vi ønsker å adressere – og forbedre – gjennom denne veilederen.

1

Dårlig tilpasning til landskap

2

Sanering av kulturmiljø

3

Dårlig tilpasning til kulturmiljø ved fortetting

4

Formløse volumer

5

Store og dominerende volumer

6

Dårlig tilpasset fargebruk

7

Uklar overgang mellom fasade, tak og himmel

18

Lukket og avvisende fasade

8

Lange monotone gesimser

9

Livløse fasader

10

Monotone og pregløse fasader

11

Avvisende førsteetasje

17

Tilfeldig vindusplassering

12

Mangelfull fargebruk

13

Simpel detaljering

14

Solavskjerming som gir et tett og lukket uttrykk.

15

Overdreven variasjon i farge og tekstur

16

Mangelfull skille mellom privat og offentlig arealer

Visuelle kvaliteter

– estetikk som sentral dimensjon i arkitekturen

Estetiske omgivelser påvirker oss. De skaper steder vi ønsker å oppholde oss i, rom som beriker livene våre og inspirerer til samhandling og utvikling. Derfor er estetiske kvaliteter også et viktig virkemiddel for å fremme god folkehelse og utvikle attraktive byer og tettsteder. Vakker og stedstilpasset arkitektur er en nøkkelfaktor for ønsket samfunnsutvikling.

Betydningen av visuelle kvaliteter og historiske, arkitektoniske og kulturelle verdier har fått økt oppmerksomhet. Både Riksantikvarens strategi for by- og stedsutvikling og den nye nasjonale arkitekturstrategien, fremhever at vakre og særpregede steder er en vesentlig ressurs for attraktiv og bærekraftig by- og stedsutvikling.

Arkitektur kan forstås som tekniske kvaliteter, brukskvaliteter og visuelle kvaliteter. Denne veilederen har fokus på visuelle kvaliteter og estetisk opplevelse.

Estetikk er bærekraftig. Bygninger som folk setter pris på, blir stående lenge. De blir en del av stedets identitet og historie. Når vi bygger med omtanke, skaper vi steder som verdsettes og varer i generasjoner. Fokuset på estetikk handler om større oppmerksomhet på hvordan bygg oppleves.

Omsorg for visuelle kvaliteter! Visuelle og særpregede kvaliteter i arkitekturen berører oss, både gjennom den konkrete utformingen og som et uttrykk for den omsorgen utbyggerne viser for bymiljøet. Et større fokus på estetikk handler om å sette mennesket i sentrum – å skape omgivelser som gir oss inspirasjon og glede. I dag bygges mange bygninger som er praktiske, men som gir lite følelsesmessig stimulans. De er ofte store og dominerende, og mangler menneskelig skala, bevisst materialbruk og interessante detaljer som vekker sansene våre.

Helhetlig visuell kvalitet

Å skape, utvikle og vurdere det vakre er en øvelse i å både se helhet og å forstå delelementene som styrker det vakre. Visuelle kvaliteter handler om bygget helhetsuttrykk – det handler ikke om enkeltelementene i seg selv, men om forholdet mellom dem og hvordan de sammen danner en vakker helhet.

Estetiske opplevelser av arkitekturen preges av balansen mellom orden og variasjon. Vurdering av visuelle kvaliteter er en skjønnsmessig vurdering av kvalitet og helhet, som veilederen gir rammer for.

Hva er god estetiske kvalitet i arkitektur?

Estetikk, og hensynet til historiske og kulturelle verdier, er den delen av den arkitektonisk kvalitet som kommunen har et særlig ansvar for å forvalte, i henhold til plan- og bygningsloven (PBL) § 29-2. Veilederen skal danne grunnlag for hvordan dette ansvaret kan utøves, og belyser derfor det vakre og særpregede i arkitekturen.

Plan- og bygningsloven etterspør bygninger med god arkitektonisk utforming som passer til funksjonen (§29.1). Det er imidlertid kommunen som har ansvar for å definere hva som er gode visuelle kvaliteter (§29.2), og kan avslå en byggesøknad hvis tiltaket har for dårlig visuell kvalitet.

Arkitekturveilederen for Bergen løfter frem grunnleggende visuelle kvaliteter som er viktige for alle nye bygg. Veilederen viser også viktige kvaliteter som finnes i typiske bygningsmiljøer i Bergen og som er viktig for god tilpasning. Veilederen bidrar dermed til å tydeliggjøre hva som etter kommunens skjønn er god visuelle kvaliteter, og på denne måten legge opp til mer forutsigbare ramme for utøvelse av §29.2

Arkitektonisk kvalitet handler både om teknisk kvalitet, brukskvalitet og estetisk kvalitet. Kommunen har et særskilt ansvar å forvalte visuelle kvaliteter gjennom PBL§29.2

\$29.1

Ethvert tiltak skal prosjekteres og utføres slik at det får en **god arkitektonisk utforming i samsvar med sin funksjon** etter reglene gitt i eller i medhold av denne lov.

\$29.2

Ethvert tiltak skal prosjekteres og utføres slik at det **etter kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter** både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser og plassering.

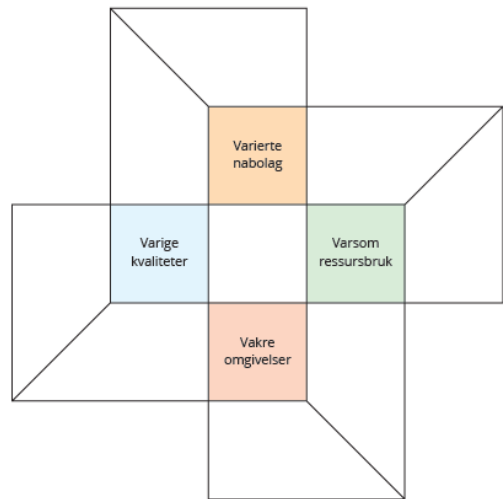
Ved tiltak som knytter seg til et eksisterende byggverks ytre, kan kommunen i vurderingen legge vekt på **hensynet til viktige historiske, arkitektoniske og andre kulturelle verdier.**

Plan- og bygningsloven gir kommunen definisjonsmakt på visuelle kvaliteter

Nasjonale rammer for kulturmiljø og arkitektur

Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling

Regjeringens arkitekturstrategi - Rom for kvalitet

Kommunale rammer for kulturmiljø og arkitektur

Bergen kommunes kulturmiljøplan

Bergen kommunes Arkitektur- og byformingsstrategi

Om veilederen

– hensikt, bruk og avgrensing

Arkitektur må alltid vurderes som en helhet i sin sammenheng. Veilederens deltema skal fungere som en basis for diskusjon rundt byggets visuelle kvaliteter. Deltemaene er hverken en oppskrift eller en sjekkliste i seg selv, men skal fungere som et rammeverk for å utvikle, drøfte og vurdere arkitektur i sin kontekst, og fra et menneskelig perspektiv. .

Hensikt

Denne arkitekturveilederen skal bidra til bedre estetisk kvalitet i byutviklingen, med særlig fokus på å bevare og videreutvikle Bergens særpreg. Begrepet arkitektonisk kvalitet er ofte uklart og det er behov for en tydeliggjøring av hvilket grunnlag kommunen vurderer visuelle arkitektoniske kvaliteter og tilpasning til kulturmiljøet i Bergen. Veilederen gir konkrete anbefalinger for utøvelse av kommunens skjønn, som følger av i PBL § 29.2.

Bruk

Veilederen skal fungere som et verktøy i prosjektutviklingen i plansaker, og brukes som grunnlag for dialog mellom tiltakshaver, formgivere og saksbehandlere. Samtidig skal den være et verktøy for vurdering av arkitektonisk kvalitet i reguleringsplaner og byggesaker. På denne måten skal veilederen bidra til høyere estetiske ambisjoner og mer forutsigbar og effektiv saksbehandling.

Avgrensing og fokus

Veilederen konkretiserer og supplerer gjeldende Arkitektur- og byformingsstrategi, Kulturmiljøplan og Kulturminnestrategi for Bergen, med et særlig fokus på vakker og særpreget arkitektur.

Den gir anbefalinger for arkitektonisk utforming på bygningsnivå, og hvordan enkeltbygg skal inngå som en del av eksisterende eller planlagte bygningsmiljø. Den omhandler ikke utforming av byrom.

Veilederen tar heller ikke for seg byggets funksjon, indre romlige kvaliteter eller sammenheng. Det henvises til Bergens kommunes Arkitektur og byformingsstrategi for disse temaene.

Veilederen er relevant for alt som bygges, men har et særlig fokus på boligbygging. Den adresserer i hovedsak nybygg, og ikke tilbygg.

Utfordringsbildet

Veilederen skal bidra til løsninger på problemet med at det bygges for mange bygg med dårlige visuelle kvaliteter, manglende stedstilpasning og for lite fokus på estetisk opplevelse. Den tar ikke for seg de strukturelle underliggende årsakene til utfordringene – som rammevilkår, ansvarsfordeling og prosesser. Disse er knyttet til blant annet:

- Hvor i prosessen sikre arkitektonisk kvalitet og med hvilket verktøy ?
- Hvilke aktører i prosessen har ansvar for prosjektet sin arkitektonisk kvalitet?
- Hvordan sikres reell medvirkning i planprosessen?

Medvirkningsprosess

Det er gjennomført bred medvirkning gjennom blant annet verksteder med private og offentlige aktører og organisasjoner. Medvirkningsprosessen ga gode innspill og et nyttig grunnlag for utvikling av innholdet i Arkitekturveilederen.

Struktur

Veilederen består av 3 deler, som konkretiserer målsetningene om vakker og særpreget by.

DEL1 angir generelle anbefalinger for grunnleggende arkitektoniske kvaliteter.

DEL 2 angir mer detaljerte anbefalinger for utforming og tilpasning av nybygg i typiske bygningsmiljøer i Bergen.

DEL 3 angir et utvalgt av nylig bygget prosjekter, som vurderes å ha god visuelle kvaliteter som definert i denne veilederen, og som kan fungerer som inspirasjonskilde

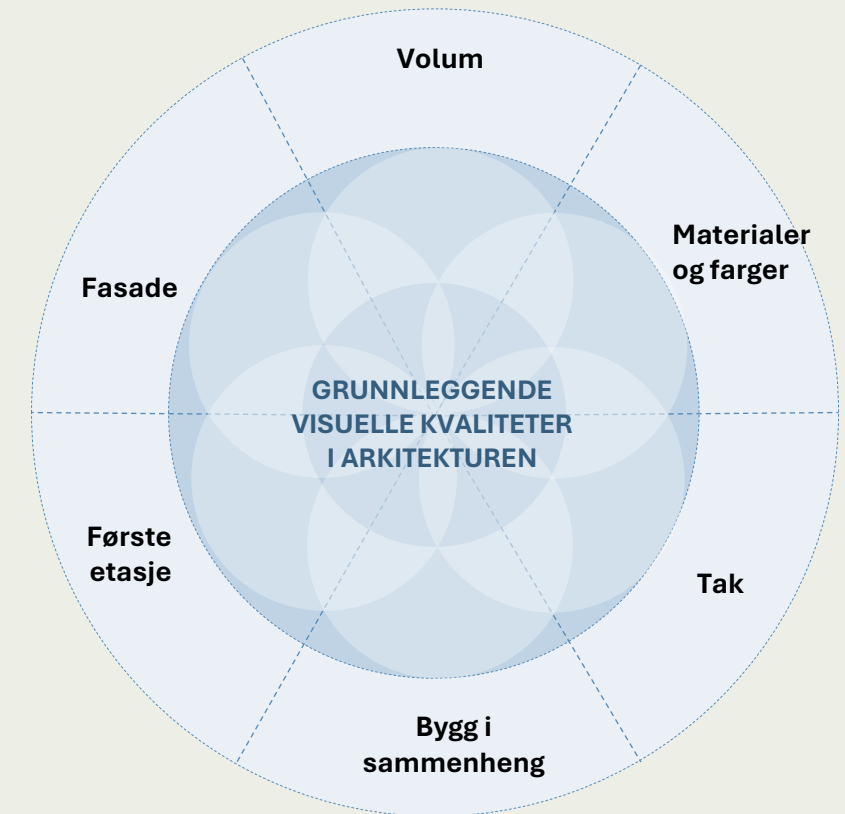
Bildebruk

Bilder er valgt ut for å illustrere anbefalinger i tekst. Bilder viser ikke endelig avgrensing av løsninger, men bør brukes til inspirasjon og vurdering av aktuelle løsninger i prosjektutvikling.

Del 1

Grunnleggende arkitektoniske kvaliteter

- Generelle anbefalinger

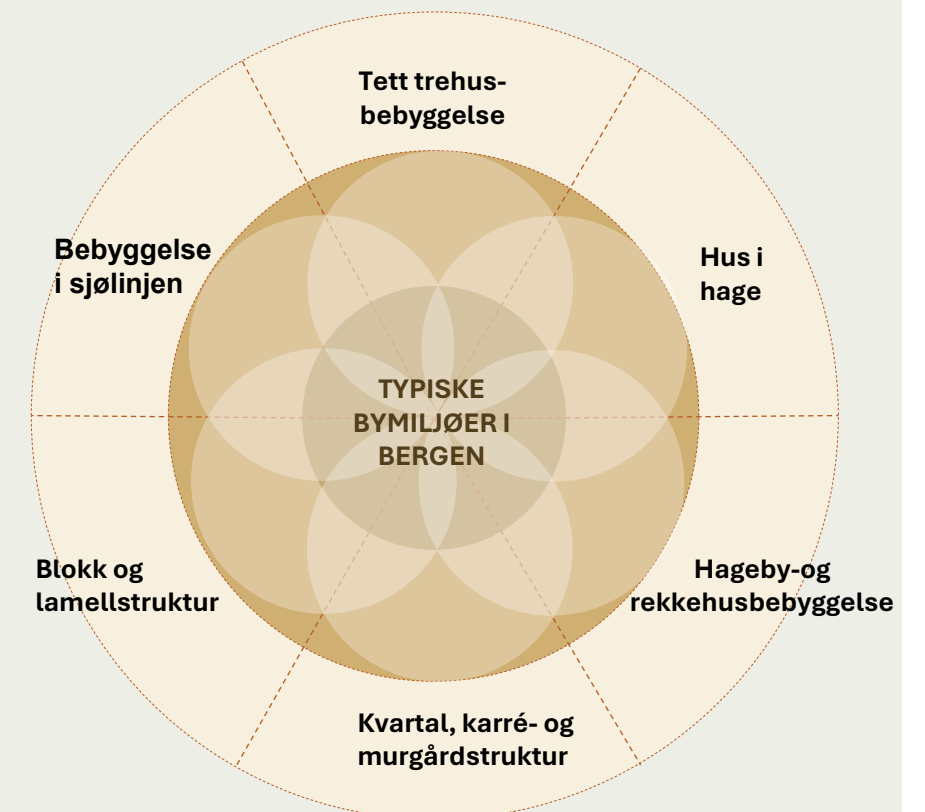

6 viktige temaer for arkitektoniske kvaliteter

Del 2

Nybygg i typiske bymiljøer i Bergen

- Detaljert anbefalinger

6 typiske bymiljøer i Bergen

Del 1

Grunnleggende visuelle kvaliteter i arkitektur

- Generelle anbefalinger

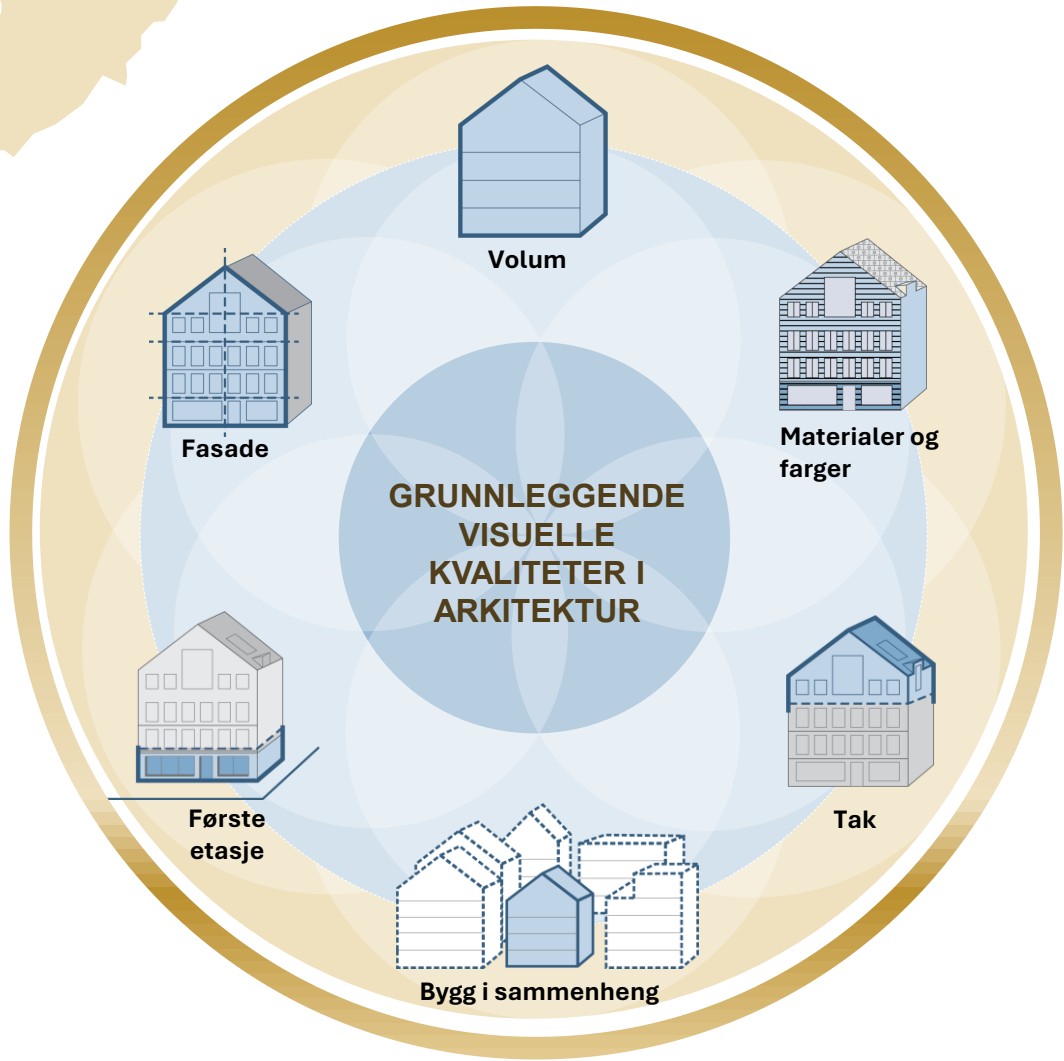
Grunnleggende visuelle kvaliteter i arkitektur

Nye bygninger skal ha høy visuell kvalitet og fremstå som selvstendige arkitektoniske verk med egenverdi. De skal tilpasses stedets karakter og egenart, og bidra til å styrke den lokale identiteten. Byggets visuelle uttrykk skal utformes gjennom et helhetlig samspill mellom volum, fasade, materialbruk og fargevalg. Første etasje og tak har særlig stor betydning for hvordan bygget oppleves fra gateplan og for hvordan det integreres i sine omgivelser.

6 tema

Veilederen tar utgangspunkt i seks temaer for å gi anbefalinger for god visuelle kvaliteter.

Temaene er overlappende og virke sammen for skape et helhetlig og balansert uttrykk.

6 prinsipper

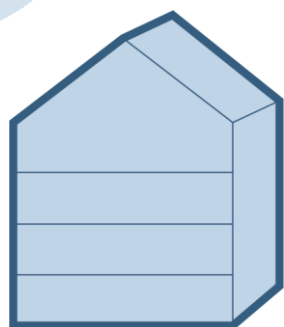
Prinsippene er generelle og gjelder i hele kommunen. Prinsippene er organisert etter ulike temaer.

Samlet kan disse seks prinsippene gi et godt helhetlig prosjekt med egenverdi og et prosjekt som gir merverdi for området.

- Bygg i sammenheng**
– et helhetlig og særpreget bygningsmiljø
- Volum**
– nedskalerte og lesbare volumer med gode proporsjoner
- Fasade**
– godt komponerte fasader med rytme og dybde
- Materialbruk og farger**
– varige og sanselige materialer, gode detaljer og harmonisk fargebruk
- Første etasje**
– inviterende og levende overganger mellom inne og ute
- Tak**
– godt formet og rolig avslutning av bygget mot himmelen

Volum

– Skala, proporsjon og lesbarhet

Byggets volum har stor betydning for hvordan bygget oppleves og fungerer i sin kontekst. Den påvirker både byggets visuelle karakter og hvordan det samspiller med omgivelsene, og er avgjørende for hvordan bygget forholder seg til landskap, bystruktur og nabobebyggelse. Gjennom artikulasjon, oppdeling og komposisjon kan store volumer tilpasses både omgivelsene og menneskelig skala, og bidra til arkitektur som oppleves helhetlig og stedstilpasset.

GENERELLE ANBEFALINGER

Volumer (Skala) tilpasset bygningsmiljø og terreng

Byggets volum skal inngå som en naturlig del av det eksisterende eller planlagte bygningsmiljøet, og være tilpasset terrenget. Byggehøyder bør trappes ned i takt med fallende terreng, i henhold til prinsippet om teppebyen. Valg av byggets hovedform skal styrke karakter og særpreg i bymiljøet.

Se del 2 for detaljerte anbefalinger i typiske bygningsmiljøer i Bergen..

Nedskalering av store volumer

Store volumer skal brytes opp eller nedskaleres i både høyde og bredde for å unngå et dominerende uttrykk og for å oppnå en mer menneskelig skala. Dette bør gjøres gjennom tiltak som nedtrapping av byggehøyde mot byrom, tilbaketrukne toppetasjer, skråtak, forskyvninger og oppdeling av brede volumer. For bygg over fire til fem etasjer bør høydevirkningen dempes med arkitektoniske grep som synlig gesims, tilbaketrukket toppetasje, skråtak, eller bevisst fasadekomposisjon.

Klar volumoppdeling og komposisjon

En klart definert hovedform skal uttrykke byggets primære funksjon. Bygningsvolumene bør fremstå som tydelige og artikulerede, med proporsjoner tilpasset menneskelig skala, og bidra til god visuell rytme i bybildet. Underordnede volumer bør støtte hovedformen – ikke konkurrere med den, for å gjøre bymiljøet lett lesbart. Volumer bør ha en bevisst arkitektonisk geometri. Utnytt eksponerte hjørner til å artikulere volumet og styrke orientering og veifinnning.

Integrering av balkonger i bygningsvolumet

Balkonger skal inngå som en naturlig del av hovedvolumet, og bidra til et rolig og helhetlig uttrykk som understøtter byggets hovedform. Inntrukne eller delvis inntrukne balkonger gir fasaden dybde og kan berike det arkitektoniske uttrykket.

Unngå store dominerende volumer.

Unngå tilfeldig og uryddig volumsammensetning

Unngå balkonger som endrer hovedvolumet vesentlig.

Fasade

– Komposisjon, rytme og dybde

Fasaden er bygningens ansikt utad og spiller en avgjørende rolle i hvordan den oppleves i bybildet. En god fasadeutforming er sentral til byggets arkitektoniske kvalitet, visuell harmoni og en god tilpasning til omgivelsene. Ved å arbeide bevisst med proporsjoner, komposisjon, rytme, dybde og detaljering kan man skape fasader som både er funksjonelle og estetisk tiltalende.

GENERELLE ANBEFALINGER

Fasadeuttrykk tilpasset bygningsmiljø

Fasadeuttrykk skal utformes i samspill med eksisterende eller planlagt bygningsmiljø. Valg av fasadeuttrykk skal styrke karakter og særpreg i bymiljøet.

Se del 2 for detaljerte anbefalinger i typiske bygningsmiljøer i Bergen.

Unngå monotone eller uryddige fasader

Unngå todimensjonale, fasader uten dybde.

Unngå solavskjerming som gir et tett og lukket uttrykk.

Unngå balkonger som dominerer hele fasadeuttrykket.

Balanse mellom orden og variasjon i fasadekomposisjon

Fasader skal utformes med gode proporsjoner og bidra til rytme i bybildet. Fasadekomposisjonen skal ta utgangspunkt i byggets hovedvolum. Horisontale og vertikale inndelinger, symmetri eller asymmetri og hierarkisk oppbygging er virkemidler som kan benyttes for å skape balanse mellom en variert og samtidig lesbar struktur.

Dybde i fasaden

Fasaden skal utformes med tredimensjonale kvaliteter. Dybde i fasaden gir skyggevirkninger, beriker det visuelle uttrykket, og bidrar til nedskalering av fasaden. Dybde kan oppnås gjennom vindusinnsetninger, sammensetning av fasadeelementer og bruk av kledning med variasjon i tekstur, detaljer og farger.

Vindusutforming som del av fasadekomposisjonen

Vindusutformingen skal understøtte fasadens rytme og komposisjon, og bidra til et helhetlig og harmonisk fasadeuttrykk. Plassering og detaljeringen av vinduene bør tilføre dybde og detaljrikdom til fasaden.

Balkonger som del av fasadeuttrykket

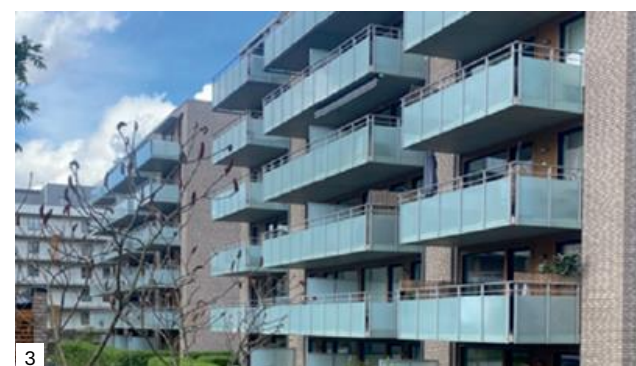
Balkonger skal være en naturlig integrert del av fasadens komposisjon og uttrykk. Deres plassering og utforming bør understøtte fasadens volum, rytme, og helhetlige uttrykk.

Fra
monotone og
pregløse fasader

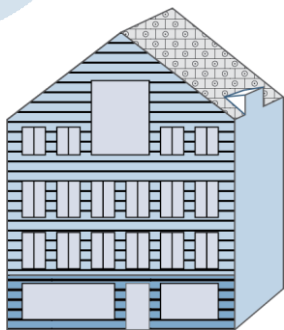

Til
godt komponerte fasader
med rytme og dybde

Materialer og farger

– Varighet, sanselighet og helhet

Materialvalg, farge og detaljering har stor betydning for hvordan bygningen oppleves – både nært og på avstand. Gode materialer gir bygget karakter, dybde og varighet, og skaper en sanselig forbindelse mellom arkitektur og mennesker. Fargebruk og detaljering påvirker helhetsinntrykket og bidrar til balanse og harmoni i fasaden. Samlet sett er dette avgjørende for hvordan mennesker opplever bygget og hvordan det skaper eller styrker stedets identitet.

GENERELLE ANBEFALINGER

Stedegen materialbruk og detaljer

Farge og materialbruk skal harmonere med eksisterende eller planlagt bygningsmiljø.

Se del 2 for detaljerte anbefalinger i typiske bygningsmiljøer i Bergen

Unngå store livløse fasadeflater uten detaljer.

Unngå overdreven variasjon i farge og tekstur – såkalt "lappeteppe-effekt".

Unngå simpel detaljering

Unngå ornamentikk som fremstår som dekor uten sammenheng med byggets form, materialvalg og kontekst.

Varighet og sanselighet

Fasader skal utformes med varige materialer som gir sanselige opplevelser. Naturmaterialer som for eksempel tre, tegl, stein og pusset fasade, anbefales, særlig i nye boligområder.

Variasjon innenfor en helhet

Material- og fargepalett, skal understøtte byggets form og arkitektoniske uttrykk. Det bør benyttes en begrenset og samstemt/harmonisk material- og fargepalett, for å sikre visuell helhet, ro og sammenheng.

Nøye detaljering

Detaljering og overganger mellom materialer skal berike byggets arkitektoniske uttrykk og skape gode kvaliteter på nært hold. Overganger mellom ulike materialer bør være presist utformet. Det bør være større detaljeringsgrad ved byggets første etasje, gesims, balkonger, vindusåpninger og inngangspartier.

Kunstneriske og ornamentale elementer

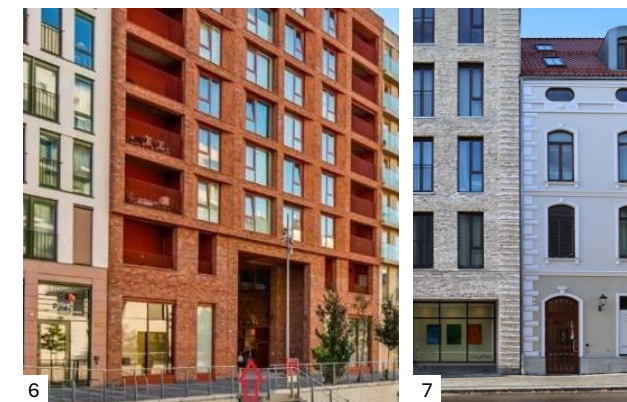
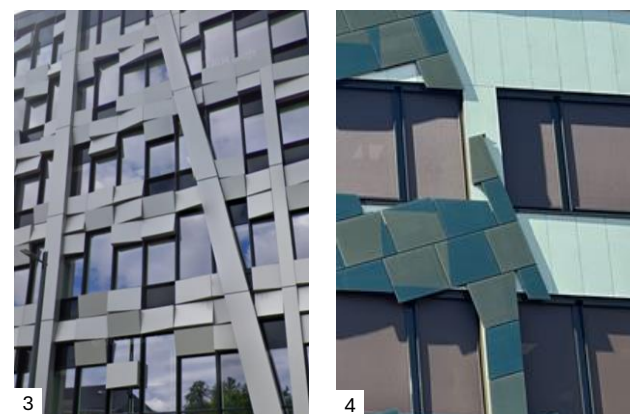
Kunstneriske og ornamentale elementer skal inngå som en integrert del av byggets arkitektoniske uttrykk. Materialbruk i fasaden bør utnyttes til å skape taktile og visuelt interessante flater med ornamentale kvaliteter.

Fra
livløse fasadematerialer
med dårlige detaljer

Til
varige og sanselige
materialer,
gode detaljer og
harmonisk fargebruk

Første etasje

– Detaljrikdom og gode materiale

Førsteetasje utgjør bygningens viktigste kontaktflate med det offentlige rom. Det er her bygget møter byen, og hvor overgangen mellom privat og offentlig liv skjer. Utformingen av denne etasjen har stor betydning for hvordan bygningen oppleves av forbipasserende, og for hvordan den bidrar til trygghet, aktivitet og tilhørighet i bymiljøet. En god første etasje skaper gode rammer for menneskelig samhandling.

GENERELLE ANBEFALINGER

Førsteetasje tilpasset bygningsmiljøet

Utformingen av første etasje skal inngå som en naturlig del av bygningsmiljøet det bygges i. Dette gjelder løsninger for utforming av for eksempel forhager, kantsoner og valg av åpninger i vegg mot gaten.

Se del 2 for detaljerte anbefalinger i typiske bygningsmiljøer i Bergen

Unngå tette eller folierte førsteetasjer mot sentrale bygater og urbane byrom.

Unngå utforming av kantsoner som skaper ubehagelig innsyn inn i boligen.

Unngå anonyme inngangspartier uten imøtekommende estetiske kvaliteter

Førsteetasje mot sentrale bygater og urbane byrom

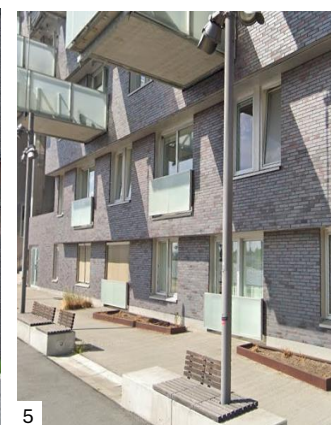
Førsteetasje skal fremstå som vakker og imøtekommende, med varige og sanselige materialer og detaljrikdom, for å bidra til aktivt byliv. Publikumsrettede funksjoner og inngangspartier bør lokaliseres på synlige steder mot gater og byrom, og ha en åpen fasadeutforming som gir innsyn til aktivitet i bygget.

Førsteetasje i boligmiljøer

I boligater eller ved bolig i førsteetasje skal det etableres tydelige overganger mellom det offentlige og private. Virkemidler kan være opphevet førsteetasje og/eller private grønne forhager som vegetasjonsskjerm, for å hindre innsyn og skape avstand.

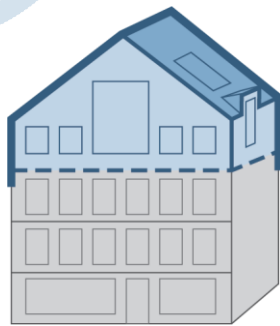
Inngangspartier og orientering

Inngangssituasjoner skal være tydelig plassert, godt utformet og lett gjenkjennelige for å bidra til trygghet, tilhørighet og god orientering. De bør integreres i fasadens komposisjon og utformes med omtanke for både funksjon og estetikk. Inngangssituasjoner bør utformes som en vakker adkomst som legger til rette for gode møter med for eksempel takoverbygg, sittemuligheter og beplantning.

Tak

– Integrering i byens taklandskap

Tak og toppetasjer utgjør bygningens øvre avslutning og har stor betydning for hvordan den oppleves i byens taklandskap og silhuett. Spesielt viktig i bergen der det er 5 fasade. En gjennomarbeidet utforming av disse elementene bidrar til å redusere den visuelle høydevirkningen fra gateplan, skape arkitektonisk balanse og videreføre det karakteristiske taklandskapet i byen. For en helhetlig vurdering skal taklandskapet alltid sees i sammenheng med volum, fasade, første etasje og materialvalg.

GENERELLE ANBEFALINGER

Integrering i taklandskapet.

Takformen skal velges med hensyn til omkringliggende bebyggelse og bidra til en helhetlig taksilhuett. Flat eller skrå takform skal vurderes ut fra stedets karakter, og tekniske elementer skal integreres.

Se del 2 for detaljerte anbefalinger i typiske bygningsmiljøer i Bergen

Unngå lange dominerende gesimser som forsterker volumets størrelse og høyde.

Redusert høydevirkning fra gateplan

Ved høye bygg skal takutforming og toppetasje bidra til å dempe den visuelle høyden sett fra gateplan. Dette kan oppnås gjennom bruk av skråtak, tilbaketrukne etasjer eller markerte gesimser som tydelig avslutter fasaden.

Arkitektonisk integrering

Takets og toppetasjens utforming skal være en integrert del av byggets overordnede arkitektoniske konsept. Takformen må harmonere med byggets volumoppbygging og støtte proporsjoner, rytme og komposisjon, slik at bygningen fremstår som en avsluttet og helhetlig arkitektonisk enhet. Takform og detaljer skal være utformet med tanke på vestlandsklimaet.

Tydelig skille mellom fasade og tak

Ved bruk av skråtak skal det etableres et klart og lesbart skille mellom fasade og tak. Skillet bør markeres gjennom kontrasterende materialer, farger eller detaljer som fremhever bygningens avslutning og gir taket en tydelig avgrensning og at taket virkelig er et tak.

Helhetlig og rolig takflate

Taket skal fremstå som en rolig og sammenhengende flate. Takvinduer, oppløft, pergola og tekniske installasjoner som solceller, heistårn og ventilasjon bør integreres på en måte som ikke bryter opp eller dominerer takets form.

Unngå takelementer som forstyrrer takets helhetlige uttrykk, eller virker visuelt påtrengende

Fra

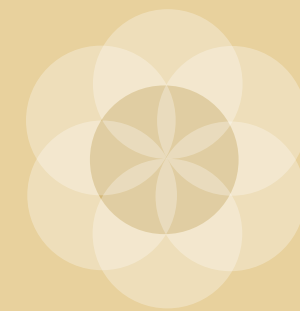
lange dominerende gesimser eller uklare møter med himmelen

Til

godt formet og rolig avslutning av bygget mot himmelen

Del 2

Nybygg i typiske bygningsmiljøer i Bergen

- Detaljerte anbefalinger

Utforming av nybygg i typiske bygningsmiljøer i Bergen

Et av Bergens særtrekk er hvordan nye typer bebyggelse har kommet til og dannet nye årringer i byen. Byens utvidelser fra de eldste delene av det historiske sentrum til innlemmingen av bydelene, har gitt oss rike, sammensatte kulturmiljø.

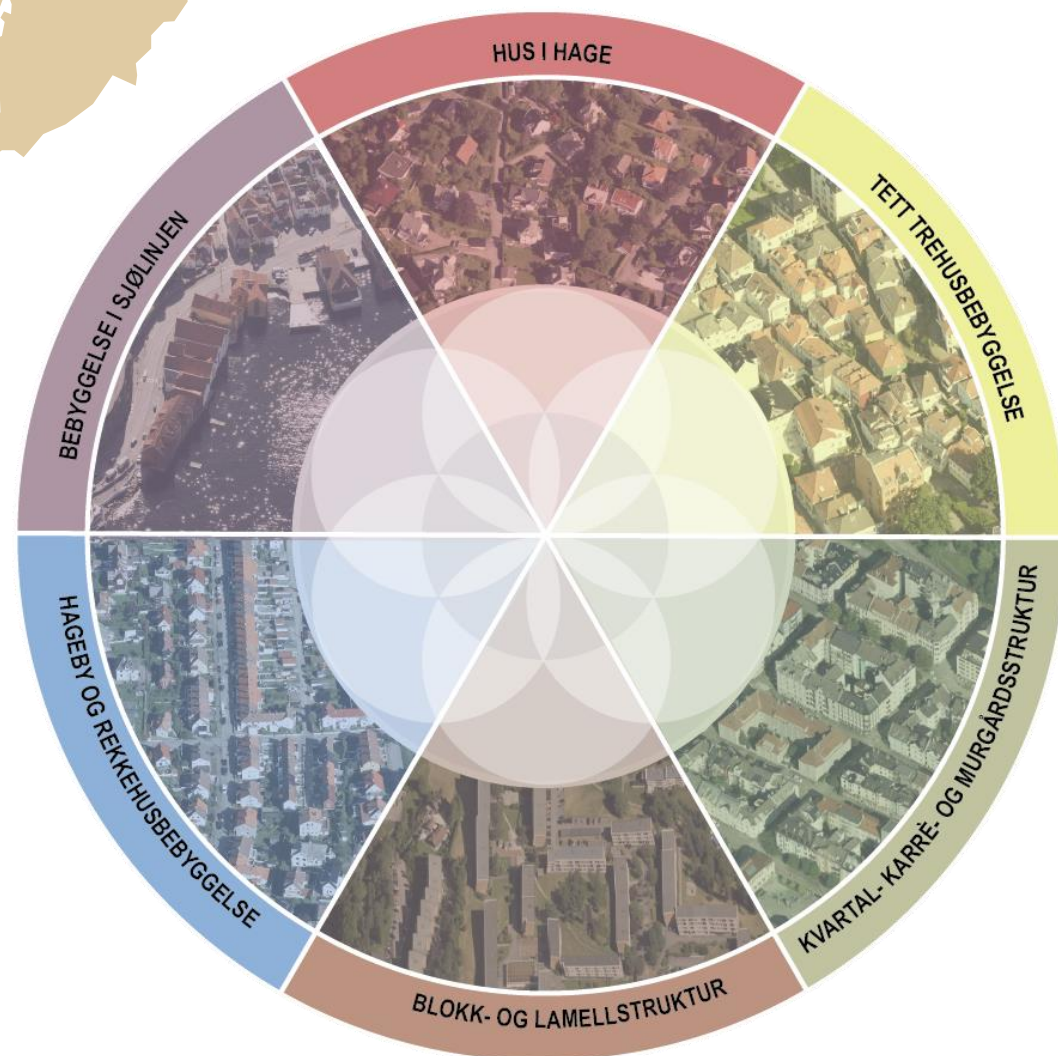
Ett av kulturmiljøenes definerende særpreg er hvilken bebyggelsesstruktur som kjennetegner forholdet mellom bygninger og omgivelsene de er plassert i; i form av terreng, hage- og landskapselementer, veier, smau og gater, plasser, beplantning og grøntstrukturer.

Byplaner, samfunnsmessige og arkitektoniske idealer bak organiseringen av bebyggelsesstrukturer, har endret seg mye over tid. Ulike byformingsidealer om byen kommer blant annet til uttrykk i slike strukturer. Dette gjelder særlig forholdet mellom bebygde og åpne arealer, tetthet, og fellesfunksjoner, som gjennom historien har vært løst på ulike måter.

Bebyggelsesstruktur er, sammen med arkitektur, bygningstyper, og deres bruk og utforming, ett av de sentrale historiefortellende elementer i det bebyggede miljø.

6 typiske bygningsmiljøer

Veilederen har kartlagt bebyggelsesstrukturen i ensartede områder i Bergen, og klassifisert den i seks typer som historisk har kjennetegnet boligområdene i Bergen.

Definisjon av 'god tilpasning' etter Bergen kommunes skjønn (§29.2)

God tilpasning krever et samspill mellom bebyggelsesstruktur og stedets karaktertrekk, sammen med en bevissthet om områdets homogenitet og tålegrense for endring

– ny arkitektur må integreres på en måte som harmonerer med stedets særpreg

6 prinsipp

Hus i hage

Ny bebyggelse skal fremstå som frittliggende volum i hage, med skala og form tilpasset eksisterende bebyggelse og landskap/terreng.

Tett trehusbebyggelse

I disse unike og sårbare områdene skal ny bebyggelse styrke den historiske helheten.

Kvartal- karre- og murgårdbebyggelse

Ny bebyggelse skal videreføre den sammenhengende byformen med sine tydelige gatesnitt, harmoniske fasader, høyder, og materialbruk.

Blokk- og lamellstruktur

Ny bebyggelse skal ha et helhetlig preg, god terrengtilpasning, og en struktur som ivaretar åpne grøntdrag.

Hageby og rekkehusbebyggelse

Ny bebyggelse skal videreføre rekkehus og hagebyens helhetlige struktur, slik at balanse mellom bebyggelse, hage og fellesskap bevares.

Bebyggelse i sjølinjen

Ny bebyggelse skal inngå naturlig i strukturen av bygninger, hopper og åpne mellomrom, uten å bryte landskapets og bymiljøets helhet.

Kulturmiljøkart | Bergenskart

Tilpasningsprinsipp for nybygg – i de typiske bygningsmiljøene våre

I de typiske bergenske bygningsmiljøene skal nybygg oppføres med tilpasning til det eksisterende. Det er viktig å identifisere hvilke stedegne, historiske og strukturelle karaktertrekk som definerer områdene, og la disse være styrende for utforming av nye tiltak. Arkitektonisk kvalitet og videreføring av stedets særpreg, oppnår vi når endringer og ny bebyggelse harmonerer med, og ivaretar, sine omgivelser.

Sårbarhet

De mest typiske bygningsmiljøene våre er sårbare for større endringer. Store endringer gjør at historisk lesbarhet og kulturmiljøet blir svekket som helhet. Det er derfor viktig at i områder med et helhetlig preg, bør nybygg innordne seg omgivelsene og **videreføre kulturmiljøets historiske egenart og særpreg** (jf. Riksantikvarens bystrategi)

Overordnet bebyggelsesstruktur

I Bergens etablerte bygningsmiljøer skal ny bebyggelse utformes med tydelig respekt for stedets særpreg. **God tilpasning handler ikke nødvendigvis om å kopiere det gamle, men om å bygge videre på de strukturene og kvalitetene som har formet stedet over tid.**

Utgangspunktet ligger i det overordnede: bebyggelsestypologi, struktur og romlige rammer som tomtemønster, gatesnitt og plassering. Volum og takform må harmonere med omgivelsene, slik at ny bebyggelse fremstår som en integrert del av miljøet.

Bygningenes materialer og farger bør forankres i den stedegne materialbruken, med varige materialer som malt tre, mur og pussede overflater, tegl og skifer.

Fasadeutforming, farger, overflater, detaljering, dekor, vindusrytmer, og proporsjoner, må vurderes i sammenheng med nabolaget og hente inspirasjon fra områdets *palett*.

Overgangen mellom privat og offentlig rom – forhager, inngangspartier og grøntstruktur – bidrar til stedets identitet. Nybygg bør plasseres og programmeres på en måte som viderefører og respekterer etablerte mønstre i området.

Formingsfaktorer

I de typologisk ensartete bergenske bygningsmiljøene, må de dominerende formingsfaktorene – som byggenes volumoppbygging, høyde/bredde/lengde,

takform, materialitet, fotavtrykk og plassering, i forhold til hverandre og terreng, – videreføres for å sikre helhet og sammenheng.

Ny arkitektur kan uttrykke sin samtid gjennom presise og enkle grep: Takvinkler, fasadeinndeling eller detaljering, kan tolkes på en måte som gjenspeiler stedets særpreg, samtidig som bygningen også har et samtidig uttrykk.

I mer varierte bygningsmiljøer kan utformingen gis større frihet, samtidig som hovedtrekkene i bebyggelsen bør ligge til grunn. Bevisst bruk av formingsfaktorer styrker helheten og bidrar til at ny arkitektur oppleves stedstilpasset og sammenhengende.

Tilpasning forstås dermed som et samspill mellom bebyggelsesstruktur og stedets karaktertrekk. En forståelse for områdets homogenitet og tålegrense for endring – der ny arkitektur føyer seg harmonisk inn i stedets særpreg.

Tilbygg, påbygg?

De samme prinsippene som gjelder for nybygg gjelder også for tilbygg – men med en avgjørende forskjell: her må tilpasningen også skje med hensyn til bygningen tilbygget skal knyttes til.

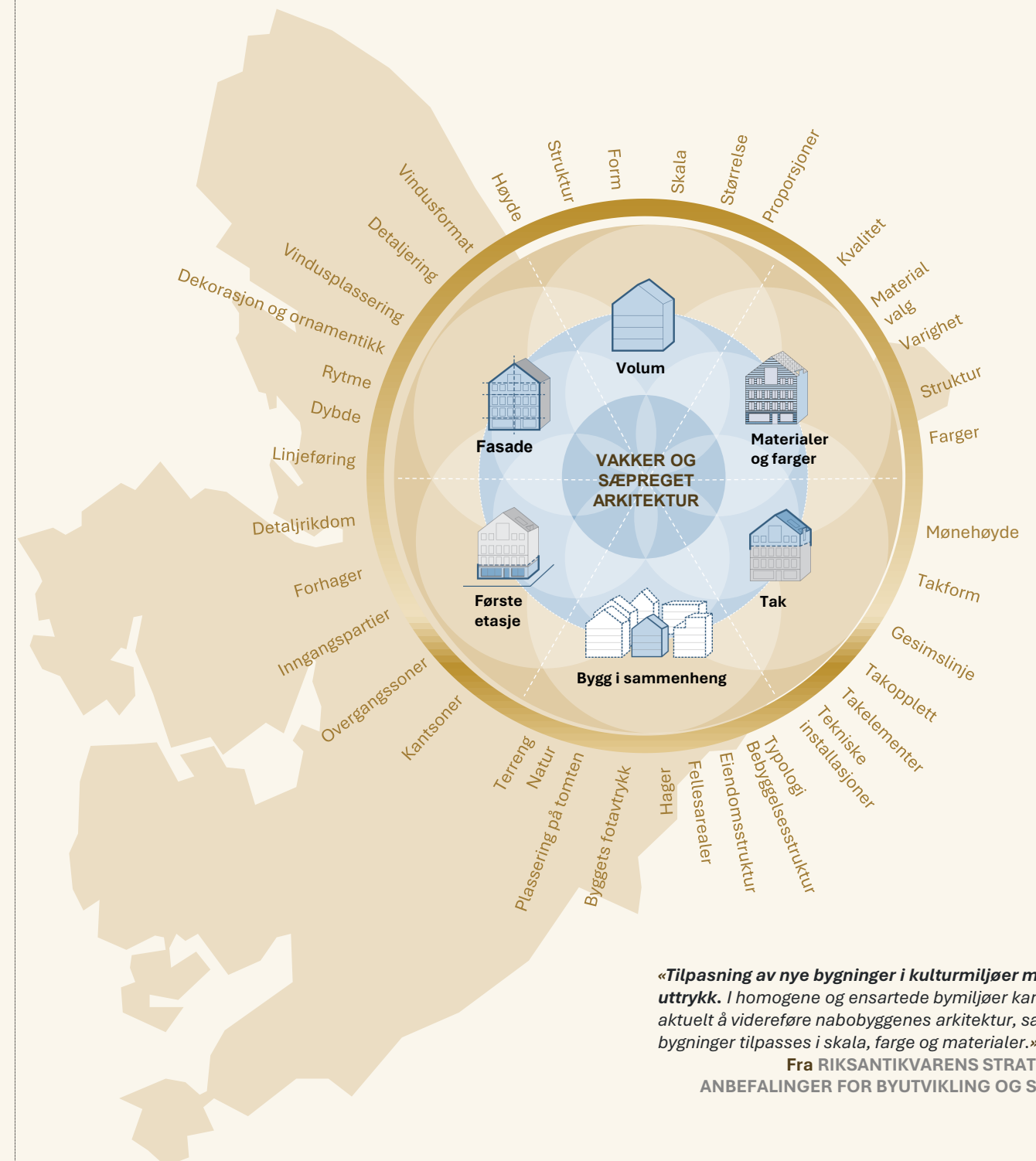
Tilbygg bør utformes med bevissthet om hovedbygningens form, uttrykk og proporsjoner. Tilbygget skal underordne seg hovedvolumet, både i størrelse, høyde og uttrykk, slik at det fremstår som en naturlig del av helheten. Hvis proporsjoner, materialer og sammenheng ivaretas, kan tilbygg likevel fremstå som noe nytt gjennom enklere detaljering, god og varig materialbruk.

Det samme gjelder for påbygg, men slike tiltak krever særlig varsomhet. Påbygg utfordrer ofte bygningens hovedvolum og takform, og det er ikke alltid forenlig med ivaretagelse av arkitekturhistoriske verdier.

Overordnet prinsipp for tilpasning

Flere formingsfaktorer må hentes fra eksisterende bebyggelse – fasade, første etasje, god plassering, volumoppbygging, takform og materialbruk.

Minst 4 av disse 6 må følges dersom området ikke er helt ensartet; i våre typiske bygningsmiljø må alle oppfylles.

«Tilpasning av nye bygninger i kulturmiljøer med varierende uttrykk. I homogene og ensartede bymiljøer kan det være aktuelt å videreføre nabobyggenes arkitektur, samtidig som bygninger tilpasses i skala, farge og materialer.»

Fra RIKSANTIKVARENS STRATEGI OG FAGLIGE ANBEFALINGER FOR BYUTVIKLING OG STEDSUTVIKLING

Hus i hage

– Typiske trekk

*Bymiljøet «Hus i hage» kjennetegnes av frittliggende boliger på store tomter med hage, ofte én eller to boenheter. Bebyggelsen ligger utenfor den tette bystrukturen, med god avstand mellom husene og bygningene plassert mot midten av tomten. **Dette gir rom for grønne mellomrom og et tydelig samspill mellom hus, hage og terreng.** Arkitekturen varierer fra sveitserstil og jugend, til funksjonalisme og typehus, med glidende overganger mellom stilretninger.*

HISTORISK SÆRPREG OG KARAKTER

Villa- og eneboligområder 1850-1945

Typologien kjennetegnes av bolighus på store tomter med hage, ofte én eller to boenheter, inkludert frittliggende firemannsboliger. Bebyggelsen ligger vanligvis utenfor den urbane bystrukturen, med bygninger plassert mot midten av tomten og skjermet fra hverandre, noe som gir rom for hageanlegg eller villahager. Klassiske villaområder i byens periferi er ofte tilpasset terrenget

I Bergen vokste villabebyggelsen frem på 1800-tallet, inspirert av landlige boidealer. På 1900-tallet fikk villaene bergenske særtrekk med referanser til eldre bykultur, som lystgårder og borgerhus i Louis Seize- og empirestil. Fra 1930- og 40-tallet ble det bygget færre arkitekttegnede villaer, og enklere to- og firemannsboliger med ferdighuselementer ble vanligere. Likevel beholdt strukturen et samspill mellom hus, hage og terreng.

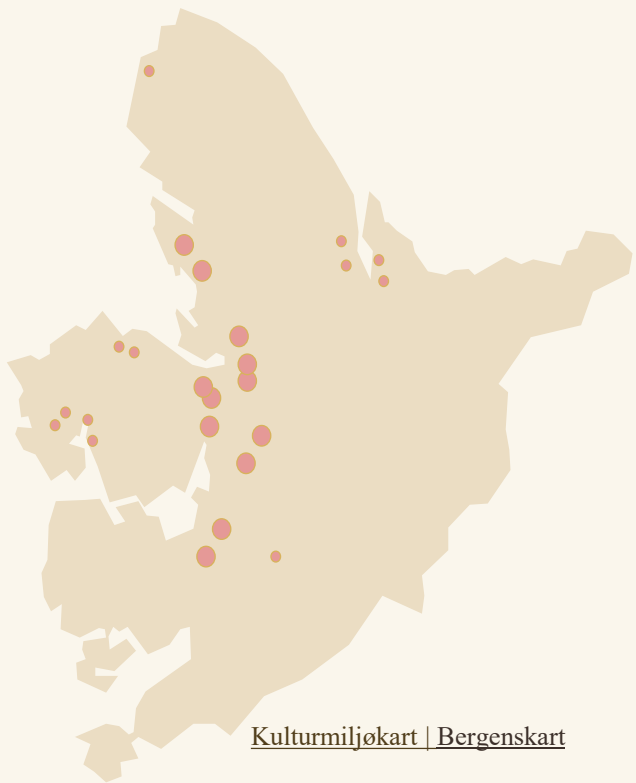
Typologien omfatter mange stilretninger, fra sveitserstil og jugend til Bergenskolen, funksjonalisme og postmodernisme, ofte med glidende overganger mellom stilene.

Variert småhusbebyggelse 1945-1980

Denne bebyggelsen består hovedsakelig av større feltutbygginger fra 1950-tallet og frem til 1970-tallet, på arealer utenfor den historiske byen og eldre forsteder. Her kombineres ulike boligtyper – små eneboliger, tomanns- og flermannsboliger – ofte basert på standardiserte hustyper.

Et viktig kjennetegn er grønnstrukturen i både gater og tomter, som gir områdene en helhetlig karakter og skiller dem fra tettere bymiljøer. Vei- og gatenett er gjerne tilpasset terrengets naturlige form, med høydeforskjeller, svinger og bratte partier.

Arkitekturen preges av funksjonalisme (byggmesterfunkis), seinmodernisme og typehus, som sammen gir en variert, men sammenhengende småhusstruktur.

I Bergen finner vi de mest helhetlige hus-i-hage-områdene i Årstad, Fana, Laksevåg, og Arna. Flere av områdene omfattes av hensynssone bevaring kulturmiljø (Kommuneplanens arealdel 2018)

[Kulturmiljøkart](#) | [Bergenskart](#)

1

2

3

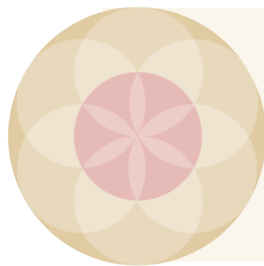
4

5

Hus i hage

– Anbefalinger for tilpasning

Ny bebyggelse skal fremstå som frittliggende volum i hage, med skala og form tilpasset eksisterende bebyggelse og landskap/terreng.

DETALJERTE ANBEFALINGER

Bygg i sammenheng

- Ved nybygg og eplehagefortetting i villa- og småhusområder skal volum og plassering tilpasses eksisterende bygningsmiljø. Nye bygg skal videreføre områdets romslighet, åpenhet og grønne preg.
- Grad av utnytting skal tilpasses innefor eksisterende infrastrukturens tålegrense.
- Bygninger og uteområder bør følge naturlige høydeforskjeller og landskapsformer for å bevare områdets særpreg og samspill mellom bebyggelse og natur.
- Tilbygg, garasjer og uthus skal følge samme prinsipper for plassering, form og terrengtilpasning som hovedhus.
- Parkering, buss og annen infrastruktur skal integreres på en måte som ikke dominerer helhetsinntrykket eller reduserer hagens betydning.

Volum

- Bygningene bør fremstå som frittliggende, med god avstand til nabobebyggelse og tilsvarende fotavtrykk og høyde, slik at forholdet mellom hus og hage opprettholdes. Plassering midt på tomten gir hagen en tydelig ramme rundt huset.

Fasade

- Vindusformater og detaljering bør ta opp områdets etablerte mønstre. Nye bygg kan ha et samtidig uttrykk, men proporsjoner skal avstemmes med nabolaget for å sikre helhet.

Materialbruk og farger

- Malt liggende trekledning, tegl, mur og pussede flater er stedstypiske materialer som eldes vakkert. Nybygg bør videreføre disse med variasjon innenfor samme materialpalett.
- God materialbruk i overganger mellom hus og hage – trapper, murer, rekkverk og belegning – gir varige og helhetlige kvaliteter.

Første etasje

- Hagen er en del av områdets identitet og skal videreføres i ny bebyggelse. Inngangspartier skal være naturlige, inviterende og tydelig utformet, med god adkomst og beplantning.
- Forhager, porter, gjerder, trapper, gangstier, terrengformer og vegetasjon som bøkehekker, trær og bed er viktige elementer som skal bevares.

Tak

- Skrå takflater som saltak og hel- eller halvvalmede tak med moderat vinkel er karakteristiske. Der variasjon finnes, kan ny bebyggelse ta opp hovedtrekk fra omgivelsene, men med utgangspunkt i stedets taklandskap.
- Arker og takoppløft kan etableres der dette er et etablert trekk, men skal utformes nøkternt og harmonere med helheten.

1. Nybygg som tilpasser seg eksisterende bygningsmiljø i volum, materialbruk og takform.
2. Nybygg som tilpasser seg i skal, struktur og materialitet, med samtidsarkitektonisk preg.
3. Nybygg godt tilpasset terreng, viderefører volum, takform, materialitet og føyer seg sømløst inn i et etablert område med «hus-i-hage»-struktur.
4. Nybygg, her vist med god tilpasning gjennom takform, volum og materialbruk.
5. Nybygg som er tilpasset i volum, takform og delvis materialbruk.

Kvartal, karré- og Murgårdbebyggelse

– Typiske trekk

Kvartal, karré, rekke- og enkeltstående murgårder er del av en historisk urban struktur man i hovedsak finner i bystrøkene. Bebyggelsen er tett, helhetlig og bymessig, men er åpen mot lys og luft. Hver fasade inngår i en rytmisk helhet som forener arkitektonisk orden, med liv i gaterommet. Arkitekturen kan betegnes som homogen, enkel leiegårdsbebyggelse i 3-5 etasjer. Typiske stilretninger er de fleste ny-stilene (historisme), jugend, nyklassisisme og funksjonalisme, og gjerne eksempel på overgangsstiler mellom de ulike stilretninger.

HISTORISK SÆRPREG OG KARAKTER

Kvartalstruktur (1855–1930)

- Urban murgårdsbebyggelse i rutenett, med lukket gårdsrom.
- Bygårder i rekke
- Enkeltstående bygårder

En kvartalsstruktur er typisk kjennetegnet av murgårdsbebyggelse i flere etasjer hvor gårdene er bygget gavl mot gavl og ordnet i en rutenettformet gatestruktur, med gate på alle fire sider av kvartalet. Husene danner en tett rekke med sammenhengende karakter og har et lukket gårdsrom. Husene ligger helt trukket ut mot fortau eller gate, i noen tilfeller kan det være en smal forhage mellom bygning og fortau/gate.

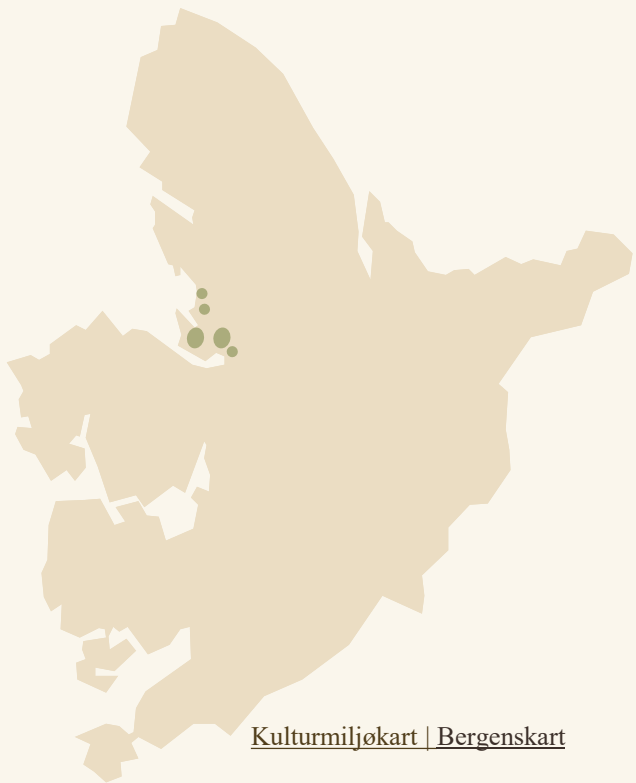
Fasadene har sokkel/kjelleretasje, horisontale bånd ved etasjeskillene og markert gesims under saltaket, Vindusåpninger er i høydeformat, artikulert med omramminger i lys kontrastfarge mot gate og enklere utsparinger mot bakgårdsrom. Hjørner mot gate er ofte avkuttet, enkelte har balkong.

Bygningene er hovedsakelig oppført i tegl eller pusset murverk, ofte med forblendingsmur i tegl utenpå bærende treverk i de eldste delene. Overflatene er gjerne pusset og malt i lyse, dempede fargetoner – gul, oker eller lys rosa – med hvite eller lyse omramminger rundt vinduer og gesims. Naturstein brukes i sokkeletasjer og trapper, mens smijern forekommer i rekkverk og porter. Takene har skifer eller teglstein, og gesimser og listverk er gjerne også i pusset mur.

Åpen karrébebyggelse (1910–1930)

Er en variant av kvartalsbebyggelse, men har et åpent gårdsrom hvor bygningene er plassert slik at de danner en hestesko som skjærer gårdsrommet. En åpen karré har i likhet med et kvartal, gate på alle fire sider, men bygningene som utgjør karréen er som regel satt sammen i en mindre formal struktur enn det tradisjonelle kvartalet og har en åpning mot en av gatene.

Med hensyn til plassering av bygninger langs krumme gateløp, akser og opparbeidede grøntområdet kan åpen karrébebyggelse likne på hagebyen, men skiller seg likevel fra den ved å være en tettere og mer bymessig. Åpen karré er en nokså sjelden bebyggelsesstruktur i Bergen, men er tatt med siden den representerer en viktig arkitekturhistorisk nytolkning av kvartalsstrukturen i tiden etter rundt 1910 og frem til rundt 1930. Vi har denne bystrukturen i områdene rundt Danmarks plass.

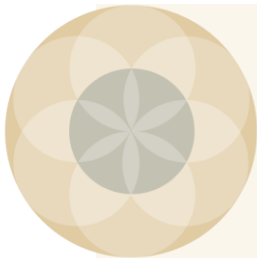
Kulturmiljøkart | Bergenskart

I Bergen finner vi de mest helhetlige områdene på Møhlenpris-Nygård- og Nygårdshøyden, i sentrum, Sandviken, på Nøstet og Nordnes og i områdene rundt Danmarks plass. Flere av områdene omfattes av hensynssone bevaring kulturmiljø (Kommuneplanens arealdel 2018)

Kvartal, karré- og murgårdbebyggelse

– Anbefalinger for tilpasning

Ny bebyggelse skal videreføre den sammenhengende byformen med sine **tydelige gatesnitt, harmoniske fasader, høyder og materialbruk.**

DETALJERTE ANBEFALINGER

Bygg i sammenheng	Nye bygg bør videreføre den bystrukturelle logikken i området, der kvartaler og gateløp danner sammenhengende bygningsrekker og tydelige gatesnitt.
Volum	I homogene gateløp skal ny bebyggelse tilpasses gesims- og mønehøyder og videreføre etasjeantall.I mer sammensatte områder avstemmes høyde og volum mot nabobebyggelsen for å inngå naturlig i gatebildet.Mot bakgård kan sekundære volum tillates dersom de opprettholder romdannelsen.
Fasade	Fasaden bør ha vertikal rytme og vindusformater i tråd med eldre bygårders proporsjoner.Selv med enklere detaljering skal linjeføring, proporsjoner og oppdeling harmonere med nabobygg.Balkonger bør etableres i tråd med historiske forbilder som integrert del av fasadeuttrykket, og som utenpåhengte elementer med slett underside, uten skråstag eller understøtting, og ikke krage lenger ut enn at de kan forankres i hovedkonstruksjonen.Balkonger utføres primært i lette materialer som malt stål eller smijern, med en enkel og elegant utforming.
Materialbruk og farger	Fasader skal utføres i varige, stedstilpassede materialer av høy kvalitet.Tegl, pusset mur og pussede fasader på murverk anbefales.Fargebruk skal bygge på Bergens historiske palett med dempede, harmoniske toner som samspiller med nabolaget.
Første etasje	I bymessige strøk bør første etasje ligge i flukt med fortauet og bidra til et definert gatesnitt og byrom.Innganger skal være markerte og utført med høy kvalitet i materialer og detaljering.Forhager kan videreføres der dette preger området.Byggets plassering og sokkelhøyde skal tilpasses terreng og nabobebyggelse for helhetlig gateløp.
Tak	I kvartaler, eller gater, preget av historiske bygårder, skal nybygget ha saltak med gesims mot gate, i tråd med byens tradisjonelle takutforming.Arker og takoppløft kan tillates der dette er et etablert trekk i gaten eller området, men skal utformes nøkternt og helhetlig

1. Nybygg som tilpasser seg eksisterende bebyggelse i volum, materialbruk, og takutforming.
2. Nybygg som viderefører gateløp, gesims- og mønehøyde, og harmonerer med nabobygg.
3. Nytt mellombygg som kobler to eksisterende bygg ved hjelp av gesims, linjeføring og volum.
4. Nybygg som underordner seg gesims og har en "klassisk" oppdeling av fasade.
5. Nybygg som videreføre den bystrukturelle logikken med linjer, gesims og proporsjoner.
6. Nybygg som følger eksisterende bygnings fasadelinjer, forholder seg til gesims, med inntrukket øverste etasje på nabobygg.

Blokk- og lamellstruktur

– Typiske trekk

*Blokk- og lamellbebyggelsen representerer funksjonalismens idealer om **lys, luft og grønt**. Den enkle og rasjonelle strukturen gir gode bokvaliteter med lik tilgang til sol og utsyn, samtidig som åpne felles grøntarealer danner et harmonisk og romslig utemiljø. **Bebyggelsen er godt terrengtilpasset**, og variasjonen mellom lameller, punkt- og høyblokker skaper rytme og sammenheng uten å miste helheten.*

HISTORISK SÆRPREG OG KARAKTER

Lamellbebyggelse (1950–1980)

– ulike blokktyper som lavblokker som lamell, høyblokker og lavere punktblokker med fellesgrøntarealer

Er kjennetegnet av at blokkbebyggelse er gruppert sammen i parallelle rekker, uten vanlig kvartalsplan. Grupperingen av blokker kan også inkludere blokker som er tvrrstilte på de parallelle rekkene.

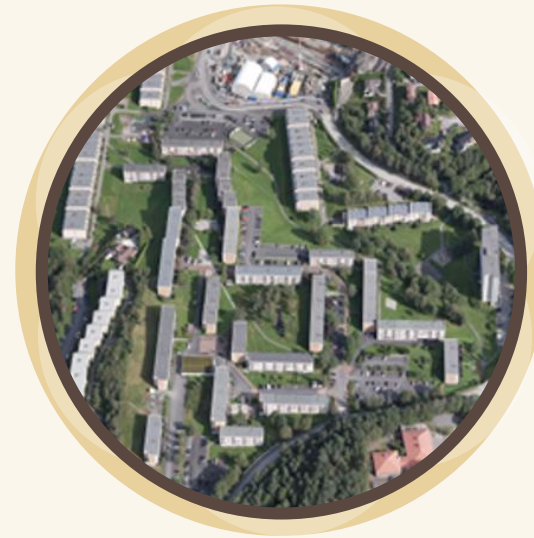
En kombinerte gjerne ulike blokktyper som lavblokker som lamell, høyblokker og lavere punktblokker. Formålet med grupperingen er å skape åpne felles grøntarealer rundt blokkbebyggelsen, og sørge for gode utemiljøer og lik fordeling av lys og luft til alle leiligheter.

Denne typen bebyggelsesstruktur ble vanlig under funksjonalismen, og ble i Bergen i hovedsak bygget fra slutten av 1950-tallet og frem til 1970-tallet. Lamellbebyggelsen fra denne tiden var som regel godt terrengtilpasset.

De mest helhetlige og kulturhistorisk viktigste lamellprosjektene finner en i forbindelse med byggingen av drabantbyer. Det arkitektoniske uttrykket er enkelt og stilrent.

Et sterkt og felles karaktertrekk er at bygningstypene er grunnleggende like, kun med enkelte grafiske forskjeller og måten en enkelt bygning forholder seg til terrenget på. Denne strukturen er dominerende på Landås og i Fyllingsdalen.

Typiske stilretninger er stort sett trekk fra funksjonalismen og senmodernismen

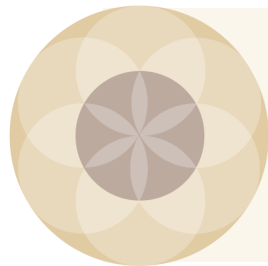
Kulturmiljøkart | Bergenskart

I Bergen finner vi de mest helhetlige blokk- og lamellstruktur-områdene på Landås, Slettebakken, Fyllingsdalen, Loddefjord-Vadmyra, Elvenes, Toppe, Mjølkeråen, Nyborg, Prestestien, Liaflaten etc. Flere av områdene omfattes av hensynssone bevaring kulturmiljø (Kommuneplanens arealdel 2018)

Blokk- og lamellstruktur

– Anbefalinger for tilpasning

Ny bebyggelse skal ha et helhetlig preg, god terrengtilpasning, og en struktur som ivaretar åpne grøntdrag.

DETALJERTE ANBEFALINGER

Bygg i sammenheng

- Nybygg skal videreføre områdets lamellstruktur med frittliggende, bygg i et åpent og grønt landskap.
- Plassering skal følge etablerte retninger og avstander mellom bygg, og orienteres mot sol, utsikt og gangforbindelser.
- Bygg skal følge terreng og stinett uten inngrep i høydeforskjeller eller topografi.
- Felles grøntanlegg og åpne landskapsrom mellom lamellene skal bevares og videreføres.

Volum

- Volum og høyde skal tilpasses nabobebyggelsen og områdets opprinnelige proporsjoner.
- Bygningskroppen skal fremstå rolig og helhetlig, og underordne seg landskapets struktur.
- I områder med variasjon bør høyde og volum avstemmes mot gjennomsnittet av eksisterende bygg

Fasade

- Fasader skal ha rytme og vindusformater i tråd med områdets typologi.
- Detaljer skal være enkel, presis og bygge på eksisterende bebyggelses uttrykk.
- Balkonger skal integreres i fasaden, ha lette brystninger eller rekkverk, og utformes som en del av helheten.

Materialbruk og farger

- Fasade utføres i varige, stedstilpassede materialer som pusset mur eller tegl. Platekledning- eller element av høy kvalitet kan benyttes der dette er et etablert trekk i gaten eller området, men skal utformes nøkternt og helhetlig.
- Fargebruk og materialpalett er enkle og dempede, i harmoni med omkringliggende bebyggelse og grøntlandskap.
- Tak utføres med kvalitetsmessig god materialitet, som tegl, stein/skifer/betong, sink.
- Overganger mellom bygg og terreng utføres med solide materialer i trapper, ramper, belegning og rekkverk for å skape helhet mellom bygg og uterom.

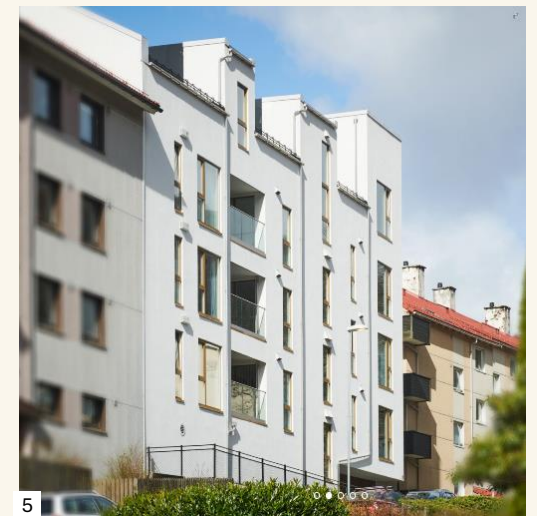
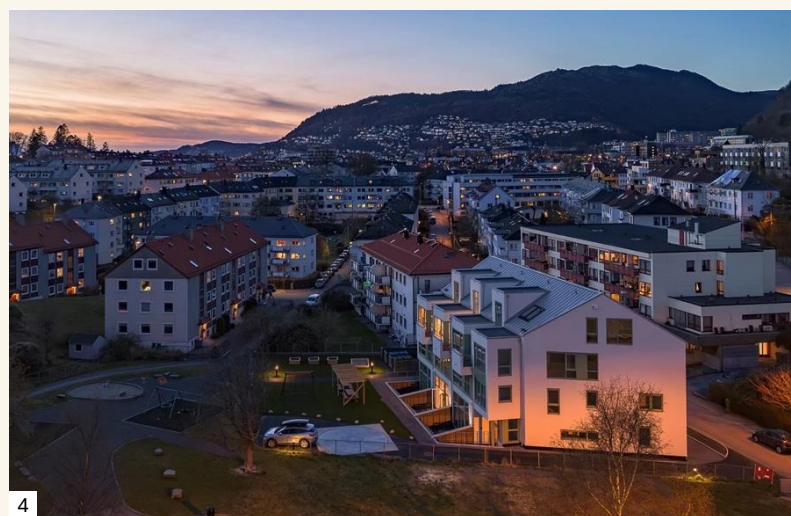
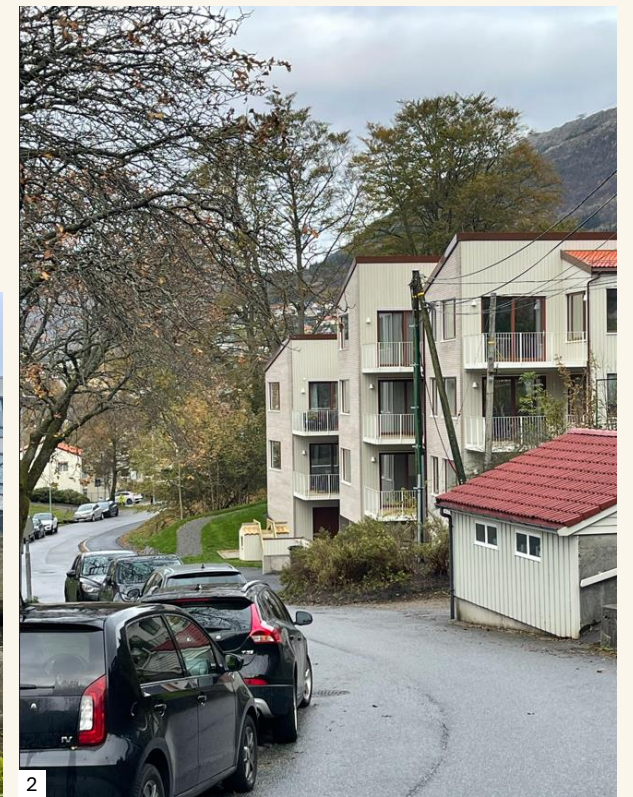
Første etasje

- Hovedinngang skal være tydelig markert og avgrense gangvei mot inngangssone.
- Inngangsparti skal utformes med enkel belegning, trapper eller rampe, og beplantning som markerer overgang mellom offentlig og privat sone.
- Hager og felles grøntområder skal videreføres som en del av områdets åpne og grønne preg.

Tak

- Tak skal videreføre områdets enkle og funksjonelle uttrykk med lav takvinkel og presis avslutning.
- Takformen skal understøtte lamellstrukturens horisontale karakter og bidra til helhet i bebyggelsen

1. Nybygg som tilpasser seg områdets eksisterende struktur, god plassering i topografi, og fint avstemt mot eksisterende bebyggelse.
2. Nybygg som viderefører lamellstruktur, pent skalert med enkel materialpalett i harmoni med eksisterende bebyggelse og landskap.
- 3 og 4. Nytt bygg der lamellstruktur er videreført, siktlinjer og grøntdrag opprettholdes, takform, proporsjoner og linjeføring er nøktern og helhetlig.
5. Tilpasning viser presis og dempet detaljering, videreføring av lamellstruktur i harmoni med områdets klare struktur.

Hageby- og rekkehusbebyggelse

– Typiske trekk

Bygningstypene består av lave strukturer i en menneskelig skala, og tydelig sammenheng mellom bolig, hage og fellesarealer.

Den enkle, repeterende strukturen gir helhet og rytme, mens vakker arkitektur sikrer bokvalitet i lyse, luftige og grønne omgivelser

HISTORISK SÆRPREG OG KARAKTER

Hagebyen 1915-1939

– Lav og tett bebyggelse som kombinerer enkeltstående- og rekker av eneboliger, horisontaldelte tomannsboliger og mindre leiegårder i 2–3 etasjer (4- eller flerfamilieboliger)

Disse ligger i hovedsak i nybyggområder utenfor, men tett på det urbane bymiljøet, - f. eks. på Kronstad, Minde, Wergeland og i Sandviken. Kjentetegnes av lav og tett boligbebyggelse med private og felles hager, samlet i en helhet med, offentlige parkområder og plassrom.

I større hagebyprosjekter kunne det være handelsplasser og bygg for offentlig service. I en del tilfeller i mellomkrigstiden ble hagebyidealene innarbeidet i tettere og mer bymessige prosjekter som hager og grøntarealer rundt frittliggende murgårdsbebyggelse, eller i åpne karréer. Men den typiske hagebyen består av lavere bygninger, som regel 2 etasjer, med et gatebilde og bebyggelse strukturert etter klassisistiske geometriske idealer; akser og alléer med fondmotiver, plassdannelser, rekker med hus med for- og bakhager gjerne anlagt langs et krummet gateløp.

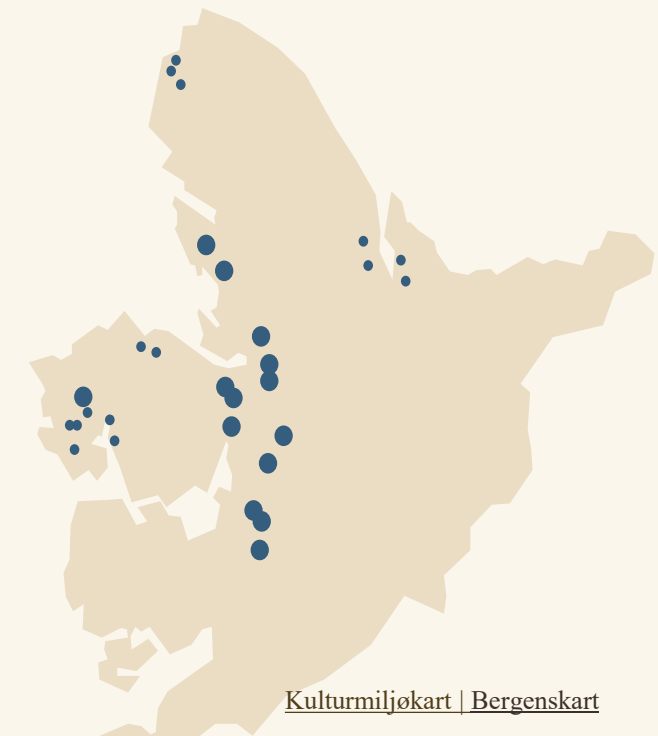
Typiske stilretninger er jugendstil/nybarokk, "bergensstilen" (med trekk fra Louis Seize og empire), nyklassisisme og funksjonalisme, og gjerne eksempler på overgangsstiler mellom de ulike stilretninger.

Rekkehusbebyggelsen 1940- 1980

-Lave rekker av eneboliger.

Rekkehusbebyggelsen, som ble særlig utbredt i etterkrigstiden, kjennetegnes av en rasjonell og repetitiv boligstruktur der like, eller tilnærmet like, boenheter er bygd i sammenhengende rekker. Hver enhet har ofte egen inngang direkte fra terreng, med liten for- og bakhage eller terrasse, og sammen gir rekkehusene et rytmisk og enhetlig gatepreg. Strukturen er arealeffektiv, og utnytter tomten godt ved å redusere behovet for sidearealer og fellesarealer mellom husene. Til forskjell fra hagebyen er uttrykket enklere og mer funksjonelt, med mindre vekt på monumentale plassdannelser eller klassisistiske idealer, men med tydelig vekt på gode bokvaliteter i en oversiktlig og menneskelig skala.

Fyllingsdalens har Bergens bredeste og mest varierte eksempler på moderne eksperimentell rekkehusarkitektur fra 1960- og 1970-tallet. Bruken av hustyper som atriumhus og terrassehus er et karakteristisk nyskapende trekk ved Fyllingsdalens arkitekturhistorie. Typiske stilretninger er funksjonalisme, seinmodernisme (etterkrigsmodernisme) (og postmodernismen)

Kulturmiljøkart | Bergenskart

I Bergen finner vi de mest helhetlige hageby-områdene på Minde-Nymark, Sandviken, Solheim, Blekenberg, Kronstad-Danmarks plass, Breiviken-Jægerbakken. De mest helhetlige og tidstypiske rekkehusområdene har vi i Fyllingsdalen, Landås og Åsane, m.fl. Flere av områdene omfattes av hensynssone bevaring kulturmiljø (Kommuneplanens arealdel 2018)

1

2

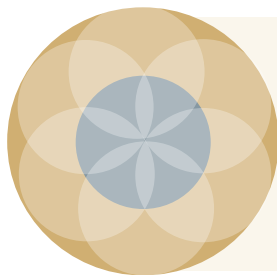
3

4

Hageby- og rekkehusbebyggelse

– Anbefalinger for tilpasning

Ny bebyggelse skal videreføre rekkehus og hagebyens helhetlige struktur, slik at balanse mellom bebyggelse, hage og fellesskap bevares.

DETALJERTE ANBEFALINGER

Bygg i sammenheng

- Nybygget bør videreføre hagebyen og rekkehusstrukturens oppbygning med frittliggende bygg og bygningsrekker og grønne mellomrom.
- Typologien kombinerer eneboliger, horisontaldelte tomannsboliger og mindre leiegårder i 2–3 etasjer.
- Bygningene bør følge eksisterende bebyggelsesstruktur og terreng, med plassering i fasadeliv og videreføring av forhageparti.
- Felleshager, for- og bakhager og grøntarealer bør bevares som del av den opprinnelige grøntstrukturen.
- Parkering og tekniske anlegg bør løses som fellesfunksjoner og ikke bidra til nedbygging av hager eller fellesareal.

Volum

- Volum, høyde og gesims bør tilpasses nabobebyggelsen og ikke bryte rytmen i gatesnittet.
- Fotavtrykk og avstand til gate bør være tilsvarende omkringliggende hus.
- Bygningene bør fremstå som en naturlig variasjon innenfor hagebyen- og rekkehusstrukturens typologi, skala og proporsjoner.

Fasade

- Fasadeuttrykket bør være enkelt, velproporsjonert, med rytme og vindusformater som følger gate og områdets mønstre og symmetri.
- Inngangspartiet bør markeres med omramming, trappevindu og tilhørende murer, trapper og gjerder.
- Detaljeringen bør være nøktern og stedstilpasset, med et tydelig samtidig uttrykk som harmonerer med helheten.

Materialbruk og farger

- Fasader bør utføres i pusset eller slammet tegl/mur, eller malt trekledning med glatt overflate. Stein/tegl/sink på tak.
- Materialbruk og farger bør være neddempet og bygge på en dempet og historisk fargepalett.
- Detaljer og overganger bør utformes enkelt og varig, med høy kvalitet i utførelse.

Første etasje

- Forhager med vegetasjon mot gangsti eller gate videreføres.
- Inngangsparti med trapper, murer, gjerder og beplantning bør markere overgangen mellom offentlig og privat sone og styrke områdenes grøntpreg.

Tak

- Takform bør følge områdets saltak eller valmtak med tilsvarende takvinkel og gesimslinje.
- Tak bør virke lett og presist avsluttet, og understøtte bebyggelsens helhetlige rytme.
- Det kan tillates mindre variasjon der dette er en del av nabolagets karakter.
- Takvinduer bør plasseres harmonisk og symmetrisk innenfor takets vinkler og avslutning, og være få og nøkterne slik at de ikke bryter takets ro eller helhet.

1. Ny rekkehusbebyggelse som føyer seg inn i et etablert område med variert småhusbebyggelse, flermannsboliger og rekkehus, ved å følge de overordnede prinsippene form, volum, og plassering som karakteriserer området.
2. Ny rekkehusbebyggelse tilpasset stedets topografi, fint skalerte volum, med enkel og nøktern materialbruk.
3. Nybygg følger områdets rytme og struktur, benytter enkle materialer og tilpasset takform, og viderefører den etablerte hagestrukturen.
4. Nybygg med fine forhage- og inngangsparti. Enkel materialbruk.
5. Ny bebyggelse følger den karakteristiske strukturen i området på en harmonisk måte.
6. God stedstilpasning med videreføring av historisk farge- og materialbruk. Gode felleshager og grøntarealer. Pent skalert til eksisterende bebyggelsesstruktur

Tett trehusbebyggelse

– Typiske trekk

De tette trehusmiljøene er blant Bergens viktigste kulturhistoriske særtrekk. Variasjon av bygninger i unikt og karakteristisk samspill mellom planlagte, og selvgrodde historiske bebyggelses- og gatestrukturer. De panelte fasadene, detaljrikdom i utsmykning og mellomrom og smau danner særegne bymiljø av høy estetisk og miljøskapende verdi.

HISTORISK SÆRPREG OG KARAKTER

Tett, urban trehusbebyggelse – Bevarde trehusmiljøer med stor kulturhistorisk verdi.

Trehusene kan oppleves i alle deler av Bergen. Det er et av byens fremste særpreg at så mange trehus er bevart inne i bykjernen og i de eldste industriforstedene våre. Utstrekningen av trehus er (av) Nordens største. De tette trehusområdene er verdifulle og svært miljøskapende i gatebildet, med de karakteristiske panelte fasadene og detaljrikdommen ved dører, vinduer, gesimser, og variasjonen av trapper, murer i møte med brostein og smau.

Den tette trehusbebyggelsen, med sitt unike og karakteristiske samspill mellom planlagte og selvgrodde historiske bebyggelses- og gatestrukturer, og må i hovedsak anses som ferdig utbygd. Eventuelle nye tiltak bør bygge på systematisk og inngående kunnskap om hvor og hvordan fortetting er mulig uten at det går på bekostning av kulturmiljøverdier.

Bymessig bebyggelse som har utviklet seg uten overordnede planer eller byplanprinsipper. Selvgrodd bebyggelse er kjennetegnet av irregulære gatemønstre og «kvartaler» og synliggjør utbredelse, struktur og sammenheng i Bergens urbane bebyggelse fram til 1900-tallet.

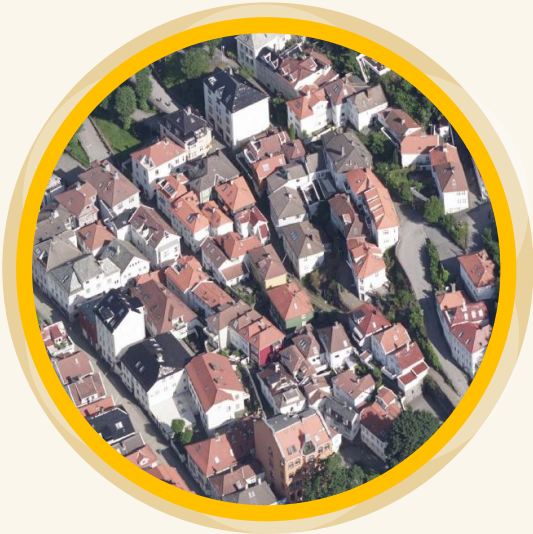
Selvgrodd bebyggelse (1500–1850) – Irregulære strukturer uten overordnet plan, ofte ved havner og allmenninger.

Bebyggelsen vokste frem med allmenningene og ferdselsårer mot sjøen som strukturerende element. Den gjenværende tette trehusbebyggelsen i Bergen et resultat av de mange brannene byen ble utsatt for, og at det historisk har vært bestemte regler for bebyggelsen innenfor bygrensene, og en særegen tomtestruktur som har gitt premisser plassering av bebyggelse. Strukturen i den eldre trehusbebyggelsen har også blitt bestemt av hagebruk. Tidligere var det svært vanlig at byboerne dyrket nyttevekster på en del av tomten. Arealknapphet innenfor bygrensene og utvikling av gatenett før fremveksten av motorisert ferdsel har også medvirket til en tett og lav struktur.

Regulert trehusbebyggelse (1850–1900) – Kvartalsstruktur med klassiske planidealer

Trehusbebyggelse i kvartalsstruktur, preget av 1800-tallets planidealer med strengt regulert rutenettplan i kombinasjon med tradisjonell bergensk trehustypologi – Wesselengen er et godt eksempel på denne bebyggelsesstrukturen.

Typiske stilretninger er bergensk byggeskikk med elementer fra Louis Seize og empire, samt sveitserstil

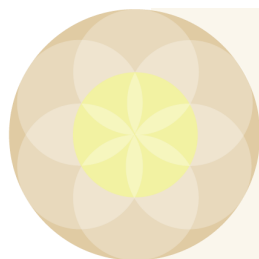
I Bergen finner vi de mest helhetlige tette trehusområdene på Nordnes-Nøstet, Sydnes, Vågsbunnen-Fjellsiden, Stølen, Wesselengen, Sandviken, Skuteviken, Nygård, og i industriforstedene på Laksevåg, Salhus, og i Alvøen. Flere av områdene omfattes av hensynssone bevaring kulturmiljø (Kommuneplanens arealdel 2018)

[Kulturmiljøkart](#) | [Bergenskart](#)

Tett trehusbebyggelse

– Anbefalinger for tilpasning

I disse unike og sårbare områdene skal ny bebyggelse bidra til å styrke den historiske helheten.

DETALJERTE ANBEFALINGER

Bygg i sammenheng	Ny bebyggelse bør tilpasses områdets småskala og struktur med 1–2 etasjer samt eventuell kjeller og/eller loft.Bygg bør følge eksisterende gateløp, smug og terreng, uten å rette opp uregelmessigheter.Plassering bør videreføre balansen mellom terreng, bebygde og grønne arealer slik at områdets karakter og romdannelse bevares.
Volum	Høyde, gesims og mønehøyde bør tilpasses innenfor variasjonen til nabobebyggelsen og ikke overstige denne.Nye bygg bør respektere historiske tomtestrukturer med smale fasader mot gaten og eventuelt større dybde bakover der dette er typisk eller der tidligere situasjon med uthus- eller bakbygninger kan dokumenteres.Nybygg bør underordne seg helheten, ikke "stå frem" og være markert, men fremstå som en naturlig del av det historiske miljøet
Fasade	Fasadeuttrykk bør være enkelt, med vindusrytme og proporsjoner tilpasset eksisterende bebyggelse.Vertikale- og småskalerte vindusformater med omramming eller gerikter bør videreføres.Detaljer og listverk kan forenkles, men ikke utelates.
Materialbruk og farger	Hovedmateriale bør være tre, malt i tradisjonelle eller historisk inspirerte farger.Materialbruk bør være varig og forankret i lokale byggetradisjoner.Takmaterialet bør være rød tegl eller stein/skifer der dette er del av områdepreget.
Første etasje	Inngang bør markeres mot gate eller gårdsrom, med enkel og tydelig omramming inspirert av trehusarkitekturen.Mellomrom, forhager, gårdsrom og bakhager bør bevares som grønne eller åpne mellomrom og ikke bygges igjen.
Tak	Tak bør utføres som saltak eller valmtak med rød tegl, skifer eller annet varig materiale.Takform, gesims og mønelinje bør følge områdets karakter og helhetlige taklandskap.Små variasjoner i takvinkel og høyde bør tillates for å bevare småskalapreget og unngå ensartethet.Der takflatene er av en viss størrelse kan takvindu plasseres harmonisk og symmetrisk innenfor takets vinkler og avslutning, og være få og nøkterne slik at de ikke bryter takets ro eller helhet.

1. "Frimerkehuset", nybygg : Gjennom alle tidsperioder har huset forandret seg før det brant i 2017, kopien er gjenreist på dokumentert grunnlag med utgangspunkt i 1910-versjonen.
2. Nybygg som viderefører fasadeutforming, volum, takform og materialitet tilsvarende som den historiske bebyggelsen i smauet. Fremstår som en naturlig del av det historiske miljøet.
3. Nybygg fint tilpasset gateløp og struktur med sitt volum, men avviker i fasadeutforming, takform/gesims og materialitet (overflate)

Bebyggelse i sjølinjen

– Typiske trekk

Bebyggelsen langs Bergens sjølinje kjennetegnes av tett, funksjonsrettet trehus- og sjøbodbebyggelse, og industribebyggelse i moderne tid, reist helt mot vannet, med tydelig historisk lagdeling fra handelens brygger til industriens kaianlegg.

HISTORISK SÆRPREG OG KARAKTER

Bebyggelse i sjølinjen (1600-1900)

Sjøboder fra alle tider, kai- og havneskur, og naust i langs kyst- og sjølinje.

Bergen vokste frem langs sjøveiene, og havneanleggene har vært avgjørende for byens utvikling.

Områder som Vågen, Bryggen, Strandsiden, Dokken, Skuteviken, Sandviken, Nøstet, Jekteviken, Møhlenpris, Puddefjorden og Laksevåg ble utbygget til ulike tider og danner tydelige historiske avtrykk.

Strandlinjen, formet av både bruk og utfyllinger, har i seg selv stor historiefortellende verdi som speil av byens utvikling.

Bebyggelsen langs Bergens sjølinje er særegen. Bryggen representerer den tette rekken av gårder mot kaien, mens Strandsiden og Sandviken utviklet mer varierte klynger av pakkhus og sjøboder. Bryggen som et historisk unntak med sammenhengende kai.

Sjøbodene ble reist i laftet tømmer med svalgang og lasteluker, ofte i to–tre etasjer med bratte sal- eller valmtak, panelte fasader og karakteristiske heiseanordninger i gavl eller ark. Bygningene lå tett, gjerne delvis ut i sjøen, slik at varer kunne losses direkte fra båt. Mellom sjøbodene lå smale passasjer, «hoper», som sikret adkomst og lys, mens den lave og tette trehusbebyggelsen for arbeidere og håndverkere lå i terrenget bak sjøbodrekkene.

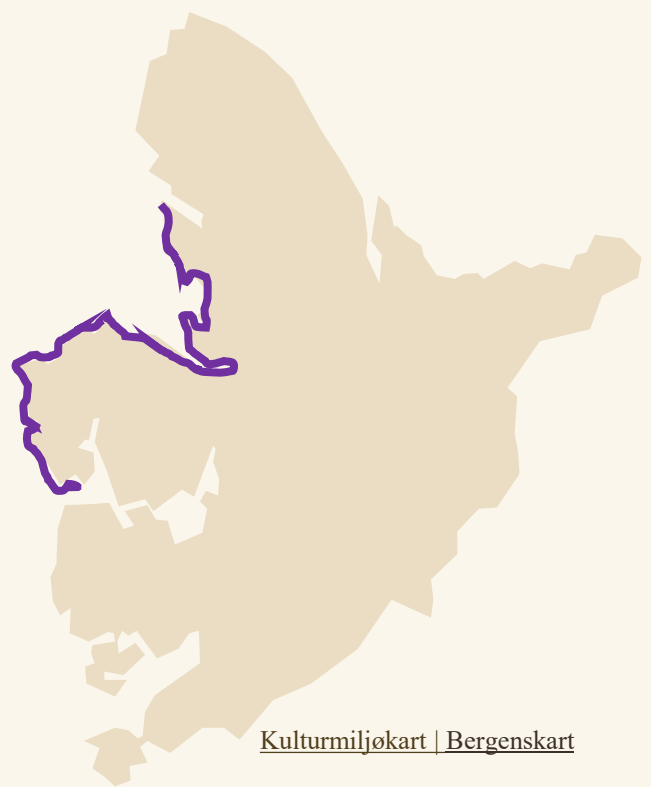
Bebyggelse i sjølinjen (1900-1980)

Kai- og havneskur, industri- og administrasjonsbygg,

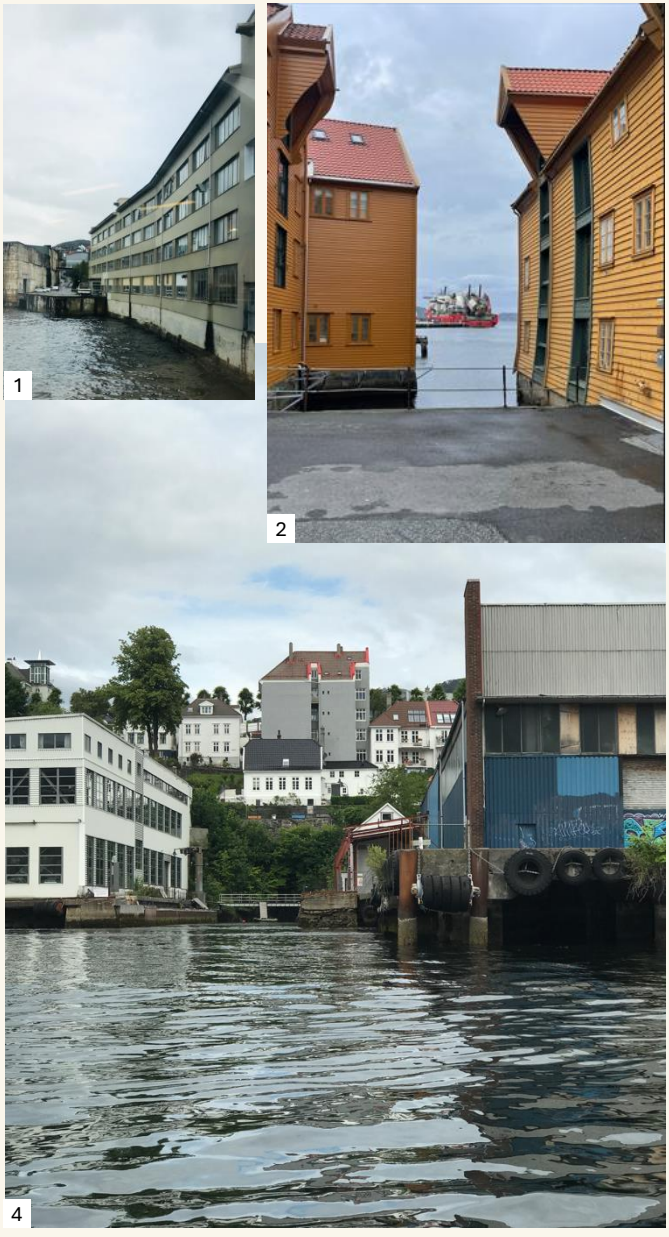
Den moderne havne- og skipsindustriens kulturmiljø er viktig kulturarv og forteller historien om hvordan samfunnet har utviklet seg i samspill med havet det siste århundret. Fra slutten av 1800-tallet krevde overgangen fra seilskip til dampskip, og senere motordrevne fartøy rundt 1900, til større og mer robuste havneanlegg. Dette førte til omfattende endringer av strandlinjen at bygningstypene i havnen ble tilpasset den teknologiske utviklingen.

Trebryggene ble erstattet av dypvannskaier i stein og de gamle sjøbodene og pakkhusene som hadde lagt med gavlsider og lasteporten ut i sjøen, ble erstattet av sjøhus og langstrakte havneskur i tre, mur og lette støpejernskonstruksjoner. Samtidig etableres flere store skipsverft og mekaniske verksteder utenfor den historiske havnen i sentrum.

I dag preges fremdeles området omkring Puddefjorden av en havnefront med bevarte industrielle og maritime strukturer som bygninger og produksjonslinjer, kaier, dokker, slipper, verft og kraner. Disse miljøene om forteller om Bergens viktige havnehistorie og viser utviklingen av norsk industri og teknologi.

Kulturmiljøkart | Bergenskart

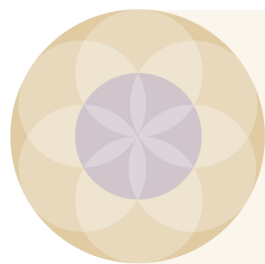

I Bergen er det historiske særpreget best bevart langs hele Vågen, Sandviken, Puddefjorden og Laksevåg. Flere av områdene omfattes av hensynssone bevaring kulturmiljø (Kommuneplanens arealdel 2018)

Bebyggelse i sjølinjen

– Anbefalinger for tilpasning

Ny bebyggelse skal inngå naturlig i strukturen av bygninger, hoper og åpne mellomrom, uten å bryte landskapets og bygningsmiljøets helhet.

DETALJERTE ANBEFALINGER

Bygg i sammenheng

- Plassering, fotavtrykk og oppdeling bør videreføre den historiske rytmen med sjøboder og industribygg mot sjøen og lavere bebyggelse bakover.
- Åpne passasjer og hoper mellom bygningene bør opprettholdes for å bevare sikt, ferdsel og lesbarhet i strukturen.
- Nybygg bør forstås som del av et helhetlig bygningsmiljø der sammenheng mellom sjøfront, bakre bebyggelse og fellesareal ivaretas.

Volum

- Ny bebyggelse bør ta inspirasjon fra bevart bygningsstruktur i proporsjoner, høyder og orientering
- Volum bør deles opp slik at bebyggelsen oppleves som flere tverrstilte bygninger, ikke som store blokker, mot sjølinjen
- Høyde og lengde bør tilpasses sjøbodrekkenes småskala og langstrakte proporsjoner.
- I mer industrielle områder kan volum og formspråket forenkles, men proporsjoner og lesbarhet bør videreføres.

Fasade

- Fasader bør ha tydelig rytme og enkel inndeling med åpninger og vinduer som understøtter byggets lengderetning.
- Uttrykket bør være rolig og fremstå som lukket, med presise, enkle detaljer.
- Lasteluker, vindere og andre historiske elementer kan tolkes samtidsmessig for å gi ny bebyggelse stedstilknytning og identitet.

Materialbruk og farger

- Tre bør være hovedmateriale, gjerne i panel, bindingsverk eller laft i sjøhusmiljøene. I industriområdene bør materialbruken tilpasse seg omgivelsene og de omkringliggende bygningene.

Første etasje

- Materialene bør være varige og stedstypiske, med tydelig håndverksmessig kvalitet.
- Overflater bør ha tradisjonell malt behandling og farger som harmonerer med sjøbodmiljøets palett.

Tak

- Innganger bør legges i sammenheng med tradisjonelle ferdselsårer og hopene mellom byggene.
- Overgangen mellom offentlig og privat sone bør markeres tydelig, gjerne med trapper, porter, små plasser eller overbygde felt.
- I sjøbodmiljøene bør tak utføres som saltak eller valmtak med retning og vinkel tilpasset sjøbodrekkenes karakter. Takflaten bør være enkel, uten dominerende arker eller oppbygg, men kan inkludere mindre historiske elementer som lasteluker eller vindere.
- Taktekking bør være av varige materialer som skifer, tegl eller båndtekket sink i dempede fargetoner.
- Takvinduer bør plasseres harmonisk innenfor takets vinkler, være få og nøkterne, og ikke bryte takets ro eller helhet.

1

2

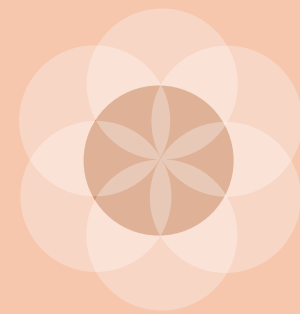

3

4

1. Naustmiljø som viderefører volum og form, i kombinasjon med ny materialitet.
2. Transformasjonsområde der man har valgt å videreføre stedets typologi med tre-etasjes bygningsvolum med saltak
3. Eldre industribebyggelse i kombinasjon med ny boligbebyggelse.
4. Nybygg som del av et helhetlig bygningsmiljø med sammenheng mellom eksisterende bebyggelse i bakkant, og sjølinje. Her vist med en varierende grad av vellykket tilpasning.

Del 3

Vedlegg

• Inspirasjon

Dette vedlegget presenterer et utvalg prosjekter som på ulike måter oppfyller veilederens krav til gode visuelle kvaliteter og god tilpasning til bygde omgivelser. Prosjektenes kvaliteter er beskrevet med utgangspunkt i de seks temaene for grunnleggende arkitektoniske kvaliteter, som er presentert i del 1.

For ytterligere inspirasjon anbefales den digitale eksempelsamlingen knyttet til Bergen kommunes arkitekturstrategi *Arkitektur +*. Her finnes flere prosjekter som illustrerer god arkitektonisk utforming og stedstilpasning. Eksempelsamlingen skal videreutvikles med flere prosjekter etter at Arkitekturveilederen er ferdigstilt og vedtatt. Samlingen skal også oppdateres fortløpende etterhvert som nye gode byggeprosjekter blir ferdigstilt.

[Lenke til eksempelsamlingen](#)

• Fotokreditt

Fotokreditering skal avklares før veilederen ferdigstilles. Det tas forbehold om endelig valg av foto og eventuelle justeringer.

Wesselkvartalet

Sted: Asker
Ferdigstilt: 2020
Adresse: Bankveien, Asker
Arkitekt: Vignæs+Kosberg ++ Arkitekter AS
Landskapsarkitekt: Gullik Gulliksen

BYGG I SAMMENHENG

Wesselkvartalet definerer et tydelig bykvarter i en fragmentert situasjon midt i Asker sentrum. Prosjektet har et sterkt plangrep hvor bygningsvolumene er tilpasset høydene på de omkringliggende bygningene. Samtidig er forbindelser og utsikt langs eksisterende veier og stier ivare tatt og forsterket.

VOLUM

Kvartalet kjennetegnes av bølgende fasader i tegl fra 3. etasje og oppover, mens det har en mer rektangulær form i de to første etasjene. Dette har gjort det mulig å finjustere den indre delen av prosjektet for å maksimere sollys og utsikt, samtidig som det tilbys et bredt utvalg av leilighetstyper. De bølgende fasadene gir spennende og menneskevennlige gangforløp og skaper et levende karakteristisk by- og bomiljø.

FØRSTEETASJE

Butikkene i første etasje fremstår som attraktive og bidrar til et levende gatemiljø og byrom. Den lyse teglfasaden kompletteres med utstrakt bruk av tre, både i kledning og vindusrammer på bakkeplan, samt i alle utendørs himlinger.

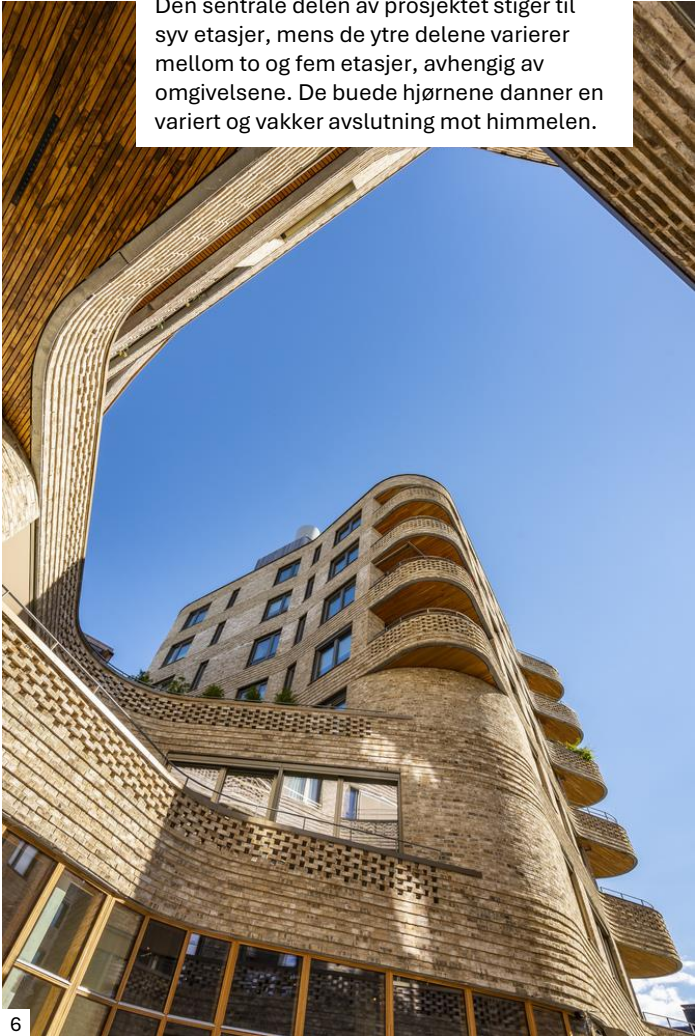

FASADER

Fasadene er uformet i lys sandfarget tegl med en første etasje i tre. Balkongene er integrerte i fasaden som bølgeformede buer som både skaper en fin sammenheng og rytme i fasadene. Fasadene har relieffmurverk i bånd rundt hver etasje.

MATERIALER OG FARGER

Fasadene er kledd i lys, sandfarget tegl, noe som gir bygningene et lett uttrykk, samtidig som det skaper en forbindelse til de mange teglkleddte bygningene i det omkringliggende sentrum. Det er relieffmurverk i bånd rundt hver etasje, som er perforert der det er balkonger og terrasser. Dette gir fasadene detaljrikdom og et uttrykk som endrer karakter med lyset gjennom dagen.

TAK

Den sentrale delen av prosjektet stiger til syv etasjer, mens de ytre delene varierer mellom to og fem etasjer, avhengig av omgivelsene. De buede hjørnene danner en variert og vakker avslutning mot himmelen.

Sandsliåsen 55

Sted: Bergen
Ferdigstilt:
Adresse:
Arkitekt:
Landskapsarkitekt:

BYGG I SAMMENHENG

Bebyggelsen er organisert rundt 8 tun som er plassert rundt tomtens høydedrag. Dette gir et sentralt fellesareal med uberørt natur og gode sol- og utsiktsforhold. Kontrasten mellom de intime, bearbejdede tunene og det åpne naturlandskapet rundt, gir et variert spenn i romlige kvaliteter, lys og utsikt.

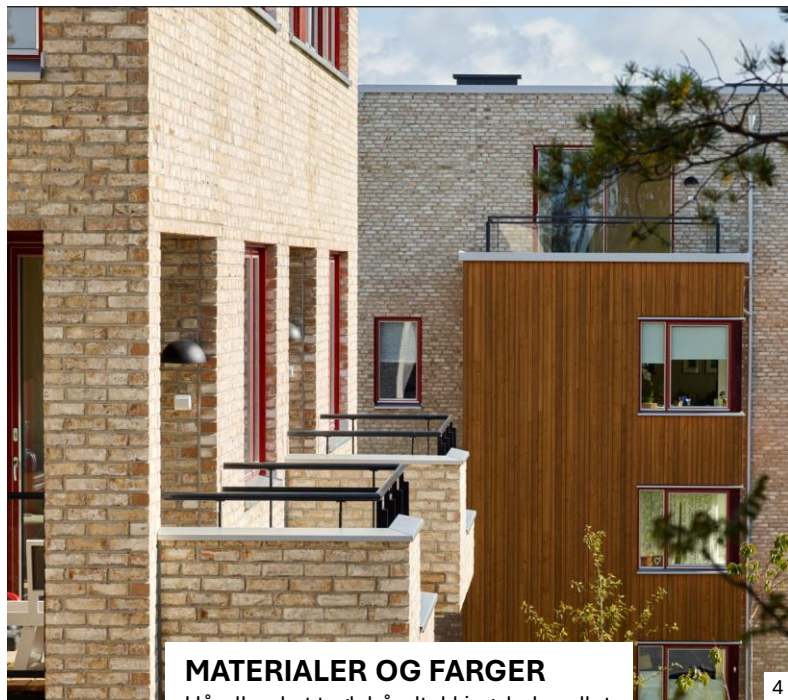

FØRSTEETASJE

Leilighetene har terrasser i første etasje med god kontakt mot det grønne. Teglstensfasadene er trukket helt ned mot bakken på alle sider, noe som bidrar til en tett kontakt med terrenget.

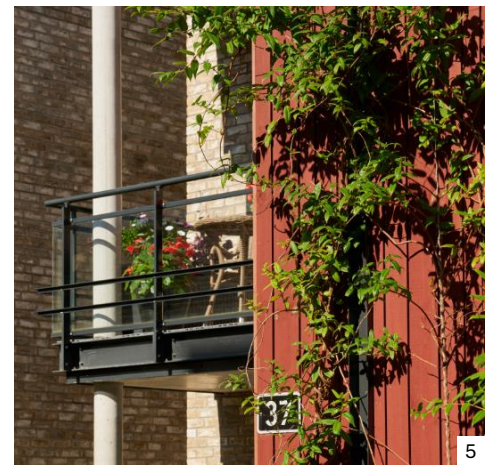
VOLUM

Bygningsvolumene er brutt opp med forskyvninger og nedtrappinger som skaper en god tilpasning og til eksisterende terreng. Dette gir en opplevelse av en menneskelig målestokk.

MATERIALER OG FARGER

Håndbanket tegl, båndteking, behandlet treverk og innslag av klatrende vekster bidrar til en frodighet og detaljrikdom.

FASADE

Fasadene er murte i håndbanket tegl, med integrerte balkonger delvis innlemmet i fasaden. Teglfasaden danner også rekkverkene i to høyder på balkongene, en detalj som ytterligere bidrar til å integrere balkongene i bygningenes samlende uttrykk. Vinduer og dører er utformet i tre, i kontrastfarge til murverket, og utnytter murveggenes tykkelse til å skape en relieffvirkning.

TAK

Enkelte tak er avtrappet med inntrukket toppetasje med terrasser, mens andre tak har fått skrå form med takteking for å redusere høydevirkningen mot gårdsrommene.

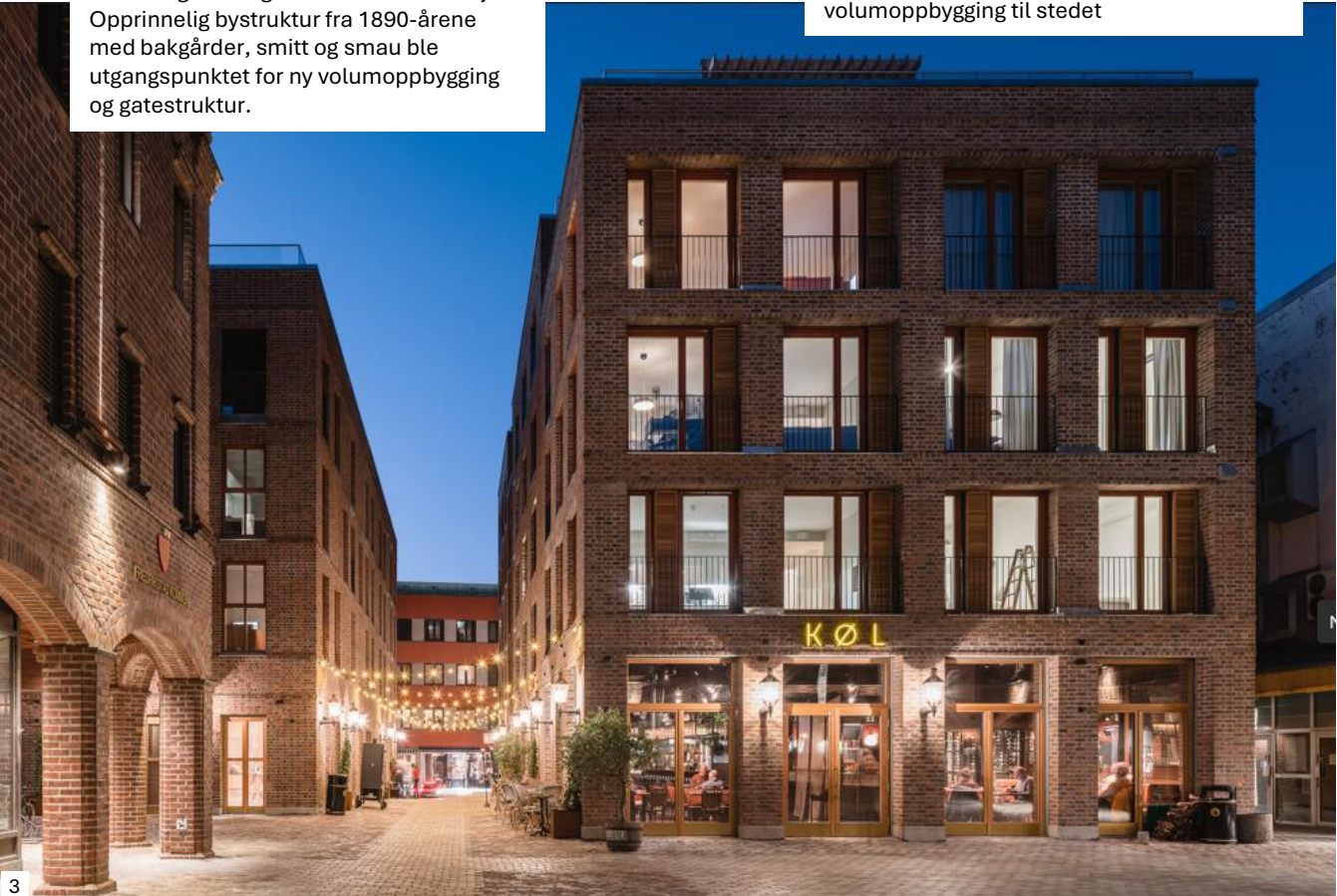

Nygaardsplassen

Sted: Fredrikstad
 Ferdigstilt:
 Adresse:
 Arkitekt:
 Landskapsarkitekt:

BYGG I SAMMENHENG

Et tidligere kontorområde i Fredrikstad er blitt transformert til et urbant boligområde med leiligheter og butikker i førsteetasje. Opprinnelig bystruktur fra 1890-årene med bakgårder, smitt og smau ble utgangspunktet for ny volumoppbygging og gatestruktur.

FØRSTEETASJE

Bygningene har utadrettede førsteetasjer med store vinduer og flere dører. Utbygger bestilte et «moderne matmarked» som henvendte seg mot byen på bakkeplan for at gatene, smauene og plassen skulle få byliv, og skape en levende ny bydel. Den tidligere bakgården som var preget av forfall og rot, er nå blitt et attraktivt bytorg med god materialbruk, belysning og liv og røre

VOLUM

To nye bygg skaper en ramme rundt et nytt byrom og en smal gågate med uteservering på hver side fører inn til torget. Det største av byggene er oppdelt i fem mindre hus som viser til den originale parsellinndelingen i kvartalet. På denne måten forankres den nye volumoppbygging til stedet

FASADE

Fasaden er utformet i teglstein, med større vindusfelt i en regulær rytme som innordner seg fasadens konstruktive logikk. Vindusfeltene er noe inntrukket i fasaden med «franske balkonger» med innslag av tre. Førsteetasje er noe høyere enn etasjene over, noe som signalerer åpenhet og tilgjengelighet. Feltet mellom de øverste vinduene og gesims er også noe høyere enn mellom de andre etasjene, som gir en naturlig avslutning av bygget mot himmelen.

MATERIALER OG FARGER

Det er brukt flere ulike typer tegl og forbandtmønstre. I førsteetasje er alle dører og vinduer i oljet eik, mens vinduene i boligetasjene har ulike farger som gir et fargespill og brudd til fasaden. Materialvalget skaper en tett sammenheng med den øvrige bebyggelsen og gir samtidig et historisk forankring til tegltradisjonen i Fredrikstad

TAK

De øverste etasjene er trukket trinnvis inn fra gesimsen, og danner en naturlig avtrapping mot himmelen. Dette reduserer bygningens høydevirkning, og skaper et opplevelsesrik taklandskap.

1

Lille Starefossveien

Sted: Bergen
Ferdigstilt: 2021
Adresse: Lille Starefossveien 29abc, Bergen
Arkitekt: 3RW Arkitekter

VOLUM

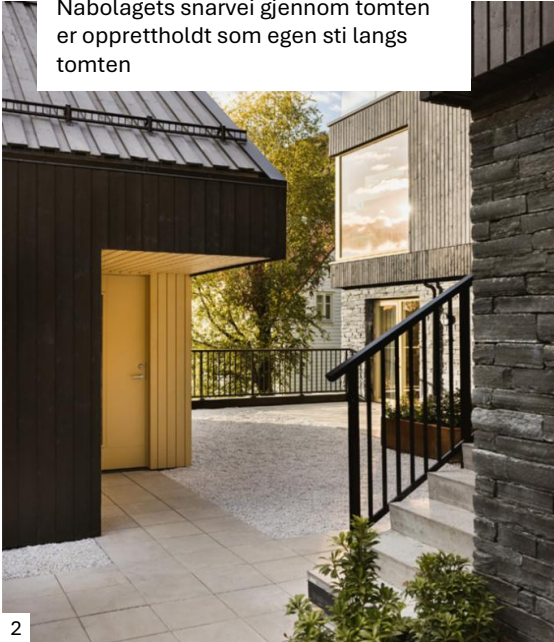
Lille Starefossveien er et eksempel på «eplehagefortetting» der man etter en grundig stedsanalyse har skapt en hybrid av et leilighetsprosjekt med 3 boenheter utformet som en klynge av 3 frittstående volumer på en felles base. Dette skaper en åpen og villamessig struktur som lett lar seg integrere i det eksisterende boligmiljøet. Volumene er utformet som presise knappe geometriske volum der balkongene er trukket inn i bygnings-kroppene, Sammen med vinduer og dører er de også gitt en annen fargebruk, noe som skaper liv i fasadene.

3

FØRSTE ETASJE

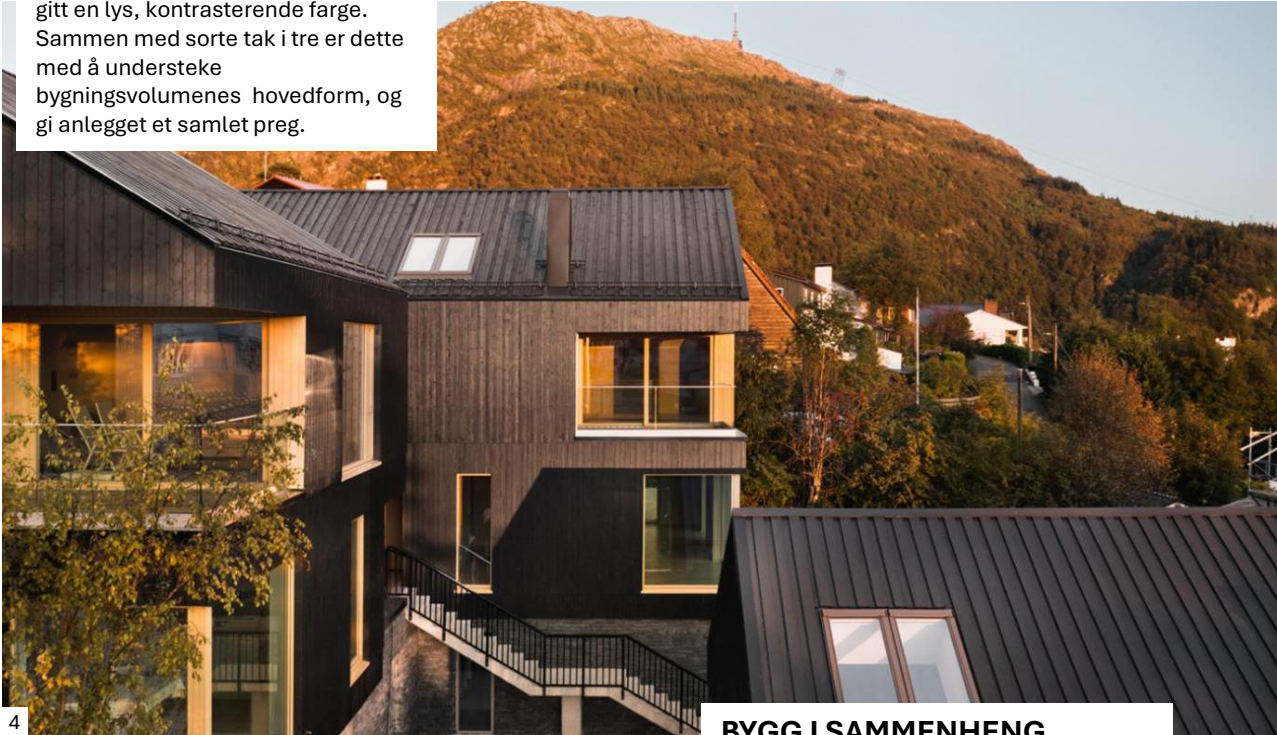
Uteområder er utformet som grønne hager på ulike terrasserte nivåer som er forankret i terreng- og hagetradisjonen i området. Nabolagets snarvei gjennom tomten er opprettholdt som egen sti langs tomten

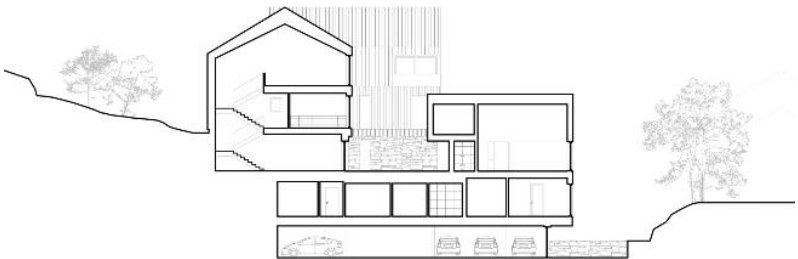
2

FASADE

Fasadene er i mørk trekledning der vinduer, dører og inntrukne partier er gitt en lys, kontrasterende farge. Sammen med sorte tak i tre er dette med å understøtte bygningsvolumenes hovedform, og gi anlegget et samlet preg.

4

BYGG I SAMMENHENG

Prosjektet er utformet som tre frittstående bygningsvolumer plasserte på en felles sokkel som trapper seg nedover landskapet. Slik bygger prosjektet videre på den lokale bebyggelsesstrukturen med frittliggende eneboliger i skrått terreng.

TAK

De tre boligene er utformet med presise saltak i tre med forskjellige mønretrninger. Dette reflekterer den omliggende bebyggelsens struktur og karakter, og bryter ned prosjektets skala og målestokk.

6

MATERIALER OG FARGER

Bygninger har fasader og tak i tre med støttemurer i naturstein, tilsvarende det som finnes nærmiljøet. Vinduer, dører og inntrukne inngangspartier og balkonger har treverk i lys beis i kontrast til det mørke treverket.

5

1

Jonas Reins gate 11

Sted: Bergen
Ferdigstilt: 2023
Adresse: Jonas Reins gate 11
Arkitekt: Opaform

2

FASADE

Fasadene er i pusset mur pusset mur med vinduer i samme format plassert asymmetrisk i fasaden, noe som tilfører liv og spenning.

FØRSTE ETASJE

Mot gaten er første etasje utformet med et stort vindu mot nord, mens den er noe mer lukket i andre enden med et lite rundt vindu. Inngangen ligger inn i et smau på siden.

VOLUM

Jonas Reins gate 11 har en enkel rektangulær hovedform som gjenspeiler nabobyggenes dybde, samt viderefører murbebyggelsen mot nord. Bygget fremstår som et tydelig vertikalt volum i gatebildet.

3

4

5

BYGG I SAMMENHENG

Prosjektet er utformet som et frittstående bygningsvolum i en tett kvartalsstruktur, og tilpasser seg nabobyggets gesimshøyde.

6

MATERIALER OG FARGER

Bygningen har fasader med en pussoverflate med vertikale riller som gir en fin skyggeeffekt som tilfører taktilitet til fasaden. Vinduene er utformet i tre med franske balkonger i stål med en enkel dekorativ utforming.

8

TAK

Boligen er utformet med et valmtak med takopplett på tre sider. Dette reflekterer den omliggende bebyggelsens struktur og karakter, og bryter ned prosjektets skala og målestokk.

7

1

Høyes vinfabrikk - transformasjon og nybygg

Sted: Bergen
Ferdigstilt: 2025
Adresse: Gyldenprisveien 16A-G
Arkitekt: En til En Arkitekter

VOLUM

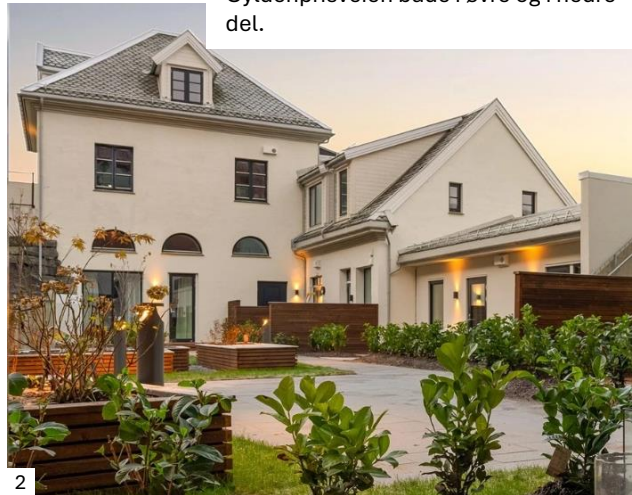
Bygningen i Gyldenprisveien 16 ble oppført mellom 1911 og 1927 som anlegg for Kristian Høyes Vinfabrikk, tegnet av arkitekt Ole Landmark. Anlegget består av et toetasjes, symmetrisk hovedvolum, med to gavlbygg på sidene, og en midtfløy med fem rundbuede vinduer. De to bakbygningene er oppført i samme stil og volumetriske prinsipper som hovedbygningen, og har tjent ulike formål. I prosjektet er det blitt oppført et nybygg i bakre del, som følger anleggets hovedprinsipper med rektangulær bygningskropp og saltak.

3

FØRSTE ETASJE

Uteområder er utformet som både private- og felleshager på ulike terrasserte nivåer. Samtidig som anlegget kobler seg til Gyldenprisveien både i øvre og i nedre del.

2

BYGG I SAMMENHENG

Anlegget ligger noe tilbaketrukket fra Gyldenprisveien, med en mur i naturstein og puss som avgrensner eiendommen mot gaten. Helheten fremstår som et sammenhengende industrikompleks der hovedbygningen og de to bakbygningene danner en arkitektonisk enhet. Samspillet mellom bygningene styrker anleggets lesbarhet som et helhetlig og planlagt industrimiljø, med høy kulturhistorisk verdi..

FASADE

Fasadene har en klassisk og symmetrisk komposisjon, der hjørnene på gavlbygningene er markert med pilastre med pusskvadre, som gir bygget et solid og monumentalt uttrykk. De rundbuede vinduene i midtfløyen, og den bevarte porten i smijern, understreker byggets arkitektoniske kvaliteter. Fasademessig autentisitet er høy; flere originale vinduer er bevart, og detaljeringsgraden vitner om stor omsorg i utforming og håndverk. Nybygget tar opp i seg linjer, proporsjoner og rytme fra anlegget rundt.

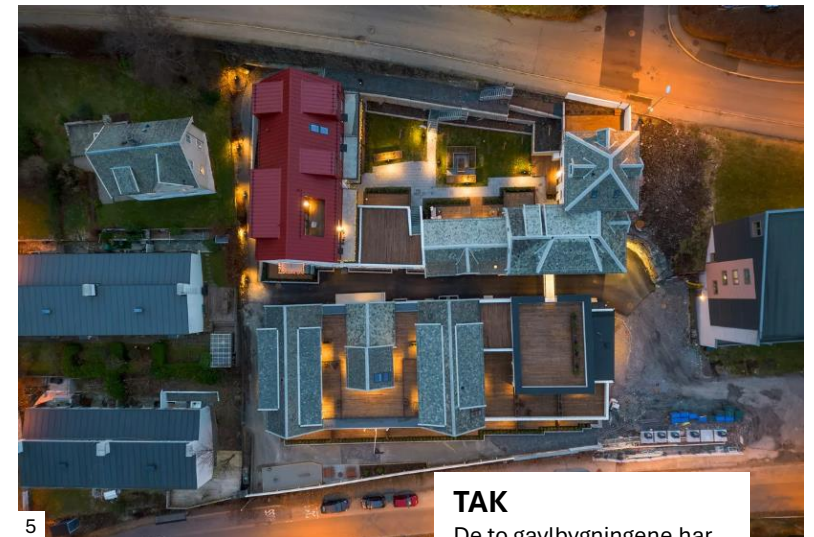
4

MATERIALER OG FARGER

Anlegget har høy materialkvalitet, med bruk av pusset murverk og detaljer i naturstein. Den opprinnelige muren rundt eiendommen er i naturstein og puss. Nybygget utfordrer dette med innføring av ny farge- og materialbruk, detaljering. Nybygget fremstår likevel som en naturlig del av helheten.

6

5

TAK

De to gavlbygningene har bratte saltak. Takformen forsterker bygningens symmetri og gir anlegget et tydelig vertikalt preg, karakteristisk for Landmarks formspråk. Nybygget benytter dette formspråket med sitt bratte saltak.

Fotokreditt

SIDE	BIL DE NR.	STED	FOTO
Forside	1	Bergen sentrum Johanneskirke­trappen	Bergen kommune
s.1	1	Bergen sentrum Nøstet	Bergen kommune
s.5-6 Arkitektur i Bergen	1	Bergen, Kronstad	Bergen kommune
	2	Bergen, Kråkenes	Bergen kommune
	3	Bergen, Nesttun	Bergen kommune
	4	Bergen, Torget	Bergen kommune
	5	Bergen, Danmarks­plass	Riksantikvaren, Trond A. Isaksen
	6	Bergen, Rådhus­kvar­talet	Bergen kommune
	7	Bergen, Nordnes	Bergen kommune
	8	Bergen, Eikeviken	Bergen kommune
	9	Bergen, Brannstasjon	Kim Müller
	10	Bergen, Minde	Bergen kommune
	11	Bergen, Lønningen	Grind.no
	12	Bergen, sentrum	Bergen kommune
	13	Bergen, Åsane	Bergen kommune
	14	Bergen, Haukeland	Jiri Havran
	15	Bergen, Sandviken	Google street view
	16	Bergen, sentrum	Hanne Farestvedt
	17	Bergen, sentrum	Bergen kommune
	18	Bergen, Straumsåsen	Lars Kristian Steen
	19	Bergen, Bellevue	Bergen kommune
s.7-8 Stilarter i det historiske Bergen			
	1	Bergen, Bryggen	Bergen kommune
	2	Bergen, Vågsbunnen	Bergen kommune
	3	Bergen, Bergenhus festning	Bergen kommune
	4	Bergen, Stend	Grind.no
	5	Bergen, Slettebakken	Grind.no
	6	Bergen, Kronstad	Grind.no
	7	Bergen, Sandviken	Grind.no
	8	Bergen, Rådhus­kvar­talet	Bergen kommune
	9	Bergen, Nygårdshøyden	Bergen kommune
	10	Bergen, Nygårdshøyden	Bergen kommune
	11	Bergen, Torgalmenningen	Bergen kommune
	12	Bergen, Paradis	Bergen kommune
	13	Bergen, Kråkenes	Bergen kommune
	14	Bergen, Tveiterås	Bergen kommune
	15	Bergen, Nygårdsgaten	Bergen kommune
	16	Bergen, Nymark	Bergen kommune

SIDE	BILD E NR.	STED	FOTO
s.9-10 Utfordringsbildet	1	Bergen, Søreide	Google streetview
	2	Bergen, Paradis	geoln.com
	3	Bergen, Kronstad	Bergen kommune
	4	Oslo, St. Hans haugen	Google Streetview
	5	Bergen, Fana	Google Streetview
	6	Bergen, Damsådsundet	Google Streetview
	7	Bergen, Nøstet	Illustrasjon fra Obos
	8	Bergen, Nygårdstangen	Bygg.no
	9	Bergen, Fana	Google Streetview
	10	Oslo, Løren	Bergen kommune
	11	Bergen, Damsgårdsundet	Bergen kommune
	12	Sandsli, Bergen	Google Streetview
	13	Oslo, Voldsløkka	Bergen kommune
	14	Bergen, Kronstad	Bergen kommune
	15	Kongsberg	Google Streetview
	16	Bergen, Sandviken	Bygg.no
	17	Bergen, Nøstet	Google Streetview
	18	Bergen, Paradis	Bergens Tidende, Fred Ivar Utsi Klemetsen.
s. 15 - DEL 1 - FORSIDE	1	Fredrikstad	Mad arkitekter
s.20 Volum	1	Bergen, Nøstet	Google Streetview
	2	Bergen, Paradis	Mad arkitekter
	3	Oslo, St. Hans haugen	Google Streetview
	4	Bergen sentrum	bolig.ai
	5	Bergen, Sandviken	Hundven-clements Photography
	6	Bergen, fjellsiden	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
s.22 Fasade	1	Bergen, Kronstad	Bygg.no
	2	Bergen, Fana	Bygg.no
	3	Oslo, Løren	Bergen kommune
	4	Asker	Petter Dale
	5	Stavanger	Mad arkitekter
	6	Kristiansand	Mad arkitekter
S.24 Material og farger	1	Bergen, Fana	Google Streetview
	2	Bergen, Nesttun	Bergen kommune
	3	Oslo, Økern	Google Streetview
	4	Oslo, Voldsløkka	Bergen kommune
	5	Bergen, Nygård	Bergen kommune
	6	Oslo, Bjørvika	oslohoteles.net
	7	Kristiansand	Seil arkitekter

Fotokreditt

SIDE	BILDE NR.	STED	FOTO
S.24 Material og farger	8	Bergen, Fana	Arkitektur i Bergen (IG/FB) post@arkitekturibergen.no
	9	Bergen sentrum	Arkitekturfoto v/Artishot
s.26 - Første etasje	1	Bergen, Møhlenpris	Google streetview
	2	Oslo, Løren	Bergen kommune
	3	Oslo, Løren	Bergen kommune
	4	Bergen, Sandviken	Google streetview
	5	Oslo, Bjørvika	Google streetview
	6	Asker	Nils Petter Dale
	7	Oslo, Lille Bislett	Ivan Brodey/Dyrvik Arkitekter
	8	Bergen, Møhlenpris	Google streetview
s.28 - Tak	1	Bergen, Nygårdstangen	Bygg.no
	2	Bergen, Storetveit	Illustrasjon; Nordr
	3	Bergen	Illustrasjon:Mad arkitekter
	4	Fredrikstad	Mad arkitekter
	5	Bergen, Nygårdshøyden	Bergen Kommune
	6	Bergen sentrum	Arkitekturfoto
s.29 - DEL 2 - FORSIDE	29	Bergen sentrum	Bergen kommune
s.36 Hus i hage	1	Bergen, Fantoft	Bergen kommune
	2	Bergen, Storetveitåsen	Bergen kommune
	3	Bergen, Laksevåg	Bergen kommune
	4	Bergen, Paradis	Bergen kommune
	5	Bergen, Kråkenes	Bergen kommune
s.38 Hus i hage	1	Bergen, Tømmeråsen	Bergen Byfortetting AS
	2	Bergen, Storetveitåsen	Arkitekturfoto ved Artishot
	3	Bergen, Langhaugen	Dag Sandven
	4	Bergen, Haukelandsveien	Lund og Laastad
	5	Bergen, Fana	Alex Coppo
s.40 Kvartal, karre, og murgårdbebyggelse	1	Bergen, Møhlenpris	Bergen kommune
	2	Bergen, Nygårdshøyden	Bergen kommune
	3	Bergen, Nygårdshøyden	Bergen kommune
	4	Bergen, Nordnes	Bergen kommune
s.42 Kvartal, karre, og murgårdbebyggelse	1	Bergen, Nygårdshøyden	Bergen kommune
	2	Bergen, Vågsbunnen	Alex Coppo
	3	Bergen, sentrum	Bergen kommune
	4	Bergen, sentrum	Google street view
	5	Bergen, Vågsbunnen	Bergen kommune
	6	Bergen, jernbanen	Bergen kommune

SIDE	BILDE NR.	STED	FOTO
s.44 - Blokk- og lamellstruktur	1	Bergen, Minde	Bergen kommune
	2	Bergen, Landås	Bergen kommune
	3	Bergen, Fyllingsdalen	Bergen kommune
	4	Bergen, Fyllingsdalen	Bergen kommune
	5	Bergen, Fyllingsdalen	Bergen kommune
s.46 - Blokk- og lamellstruktur	1	Bergen, Sletten	Bergen kommune
	2	Bergen, Sletten	Bergen kommune
	3	Bergen, Wergeland	Foto-fra-finn.no/mangler kred
	4	Bergen, Wergeland	Foto-fra-finn.no/mangler kred
	5	Bergen, Landås	Hlm Arkitektur
s.48 - Hageby- og rekkehusbebyggelse	1	Bergen, Ulset	Bergen kommune
	2	Bergen, Nymark	Bergen kommune
	3	Bergen, Finnbergåsen	Bergen kommune
	4	Bergen, Fløenbakken	Bergen kommune
s.48 - Hageby- og rekkehusbebyggelse	1	Bergen, Slettebakken	Lars Kristian Steen
	2	Bergen, Skjold	Lars Kristian Steen
	3	Bergen, Hop	Lars Kristian Steen
	4	Bergen, Slettebakken	Hundven-Clemets photography
	5	Bergen, Sletten	Bergen kommune
	6	Bergen, Wergeland	Domantas Stukas
s.52 - Tett trehusbebyggelse	1	Bergen, Wesselengen	Silje Marie Hatlestad
	2	Bergen, Nordnes	Bergen kommune
	3	Bergen, Kroken	Bergen kommune
	4	Bergen, Sydnes	Bergen kommune
	5	Bergen, Lille Øvregaten	Bergen kommune
	6	Bergen, sentrum	Bergen kommune
	7	Bergen, Nedre Stølen	Silje Marie Hatlestad
s.54 - Tett trehusbebyggelse	1	Bergen, Vågsbunnen	Riksantikvaren, Trond A. Isaksen
	2	Bergen, Nordnes	Lars Kristian Steen
	3	Bergen, Nedre Stølen	Bergen kommune

Fotokreditt

SIDE	BILDE NR.	STED	FOTO
s.56 - Bebyggelse i sjølinjen	1	Bergen, Laksevåg	Bergen kommune
	2	Bergen, Skuteviken	Bergen kommune
	3	Bergen, Nordnes	Bergen kommune
	4	Bergen, Verftet	Bergen kommune
	5	Bergen, Puddefjorden	Bergen kommune
s.58 - Bebyggelse i sjølinjen	1	Øygarden	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	2	Stavern, Sjøparken	Mer Arkitektur
	3	Bergen, Gyldenpris	Arkitekturfoto Norge
	4	Bergen, Sandviken	Bergen kommune
s. 59 - DEL 3 - FORSIDE	1	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	2	Bergen, Sandsli	Helge Hansen
	3	Asker	Nils Petter Dale
	4	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
	5	Bergen, Gyldenpris	Entilen arkitekter, illustrasjon
	6	Bergen sentrum	Arkitekturfoto ved Artishot
s.61-62 Wesselkvartalet	1	Asker	Sebastian J. Øvrebø
	2-6	Asker	Nils Petter Dale
s.63-64 Sandsliåsen 55	1	Bergen, Sandsli	Helge Hansen
	2	Bergen, Sandsli	Invisio
	3-7	Bergen, Sandsli	Helge Hansen
s.65-66 Nygaaardsplassen	1	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
	2	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
	3	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
	4	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
	5	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
	6	Fredrikstad	Kyrre Sundal / Mad arkitekter
s.67-68 Sandviken sjøfront	1	Bergen, Sandviken	Hundven-clements Photography
	2	Bergen, Sandviken	Hundven-Clements Photography
	3	Bergen, Sandviken	Christine Hvidsten
	4	Bergen, Sandviken	Hundven-Clements Photography
	5	Bergen, Sandviken	Bergen kommune
	6	Bergen, Sandviken	Hundven-Clements Photography
	7	Bergen, Sandviken	Hundven-clements Photography

SIDE	BILDE NR.	STED	FOTO
s.69-70 Lille Starefossveien	1	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	2	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	3	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	4	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	5	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
	6	Bergen, Årstad	Arkitekturfoto Norge Alex Coppo
s.71-72 Jonas Reins gate 11	1	Bergen sentrum	Arkitekturfoto ved Artishot
	2	Bergen sentrum	Arkitekturfoto ved Artishot
	3	Bergen sentrum	Opa Form
	4	Bergen sentrum	Arkitekturfoto ved Artishot
	5	Bergen sentrum	Opa Form
	6	Bergen sentrum	Arkitekturfoto ved Artishot
	7	Bergen sentrum	Opa Form
	8	Bergen sentrum	Arkitekturfoto ved Artishot
s.73-74 Høyes vinfabrikk	1	Bergen, Gyldenpris	Bergen kommune
	2	Bergen, Gyldenpris	Foto-fra-finn.no/mangler kred
	3	Bergen, Gyldenpris	Foto-fra-finn.no/mangler kred
	4	Bergen, Gyldenpris	Foto-fra-finn.no/mangler kred
	5	Bergen, Gyldenpris	Foto-fra-finn.no/mangler kred
	6	Bergen, Gyldenpris	Bergen kommune